

Aetas 40. évf. 2025. 1. szám, 35–60.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.1.35-60

www.aetas.hu

TOLDI LÓRÁNT

Nemzeti Közzolgálati Egyetem Egyetemi Levéltár/ELTE TDI

„Félpolgárok” negyvennyolcai

Ivánka Imre volt ’48-as honvédtiszt és választói az 1860-as évek második felében

ABSTRACT. *1848 Through the Eyes of the “Half-Bourgeois:” Former Revolutionary Colonel Imre Ivánka and his Constituents in the Second Half of the 1860s.* This study utilizes academic literature and archival sources to present the ascending stage of a long political career, the practices of county governance, and the emergence of views questioning the traditional hierarchies and property structure of peasant society in legal and political debates. This goal is achieved through the analysis of the relationship between Imre Ivánka, a colonel of the Hungarian army during the Revolution of 1848–49; the peasant society of Dunapataj, a market-town in the Danubian region; and the administrative elite of Pest county.

Another issue examined in the study is how the peasant community, which stuck to its traditional characteristics, reacted to the bourgeois ideal presented by liberal reformer Imre Ivánka. What behaviors it inspired, and what interpretations of the Revolution developed among the local social groups?

Keywords: *county, administrative elite, peasant society, bourgeois ideal, 1848*

Ivánka Imre egykori ’48-as honvédezredes a függetlenségi háború idején, majd az 1860-as évek során politikai-képviselési szerepben, Tisza Kálmán köre és a Pest vármegyei ellenzéki elit fontos tagjaként került kapcsolatba Dunapataj mezőváros paraszti társadalmával. A helyi közösség számára a politikai diskurzus elsődleges ’48-as referenciapontjává vált, az igazgatói elit személyén keresztül érvényesülő hatalomtechnikai gyakorlata a helyi társadalom széles köreiből indukált csoportképző és közösségformáló hatást.

Az 1860-as évek közjogi-alkotmányos változásai közepette a helyi társadalomban újjáéledtek a hagyományos társadalmi hierarchiát, birtokstruktúrát megkérdőjelező törekvések. Ennek előzményei a helyi zsellelcsoporthoz az 1836. évi VI. tc. hatályba lépését követő, a legelőelkülönítést lehetővé tevő (ám a szóban forgó csoport kiterjedtebb birtokszerzési ambíciói szerint értelmezett) mozgalmáig nyúlnak vissza.¹ Az 1848-as és 1861-es alkotmányos változások nyomán újabb lendületet vettek ezek a törekvések, és azokhoz kapcsolódva tágabb közjogi-politikai kontextusba kerültek.² Ivánka Imre és a vármegyei elit szempontjából az 1861-ben történtek mint jelen írásunk közvetlen előzménye érdemel külön figyelmet.

Az 1861. februári helyi előljáró választáson, miután azon a Pest megyei gyakorlat széles társadalmi részvételt biztosított, zsellel bírót és részben zsellel tanácsstagokat választottak

¹ Lásd ehhez: Spira: *A tehetetlen kor*, 551.; MNL PVL XV. 32.c. Pest-Pilis-Solt vm. kis- és közgyűlési jegyzőkönyvei. 1912/1839.

² Lásd: Keményné Pintér: *Dokumentumok Dunapataj történetéből*, 14., 160–161.

Dunapatajon. Olyan személyek kerültek így igazgatási pozícióba, akik előzőleg – az úrbéri bíróságok 1857-es felállítását követően – a „kilencszázat meghaladó” háztulajdonos nevében 277 „fertájtelkes” gazda ellen perre vitték a birtokkérdést, ebben az esetben a legelőelkülönítés és tagosítás ügyét.

A gazdák közül választott, egyébként többségben lévő tanácsbéliek azonban megtagadták a „zsellérbíró melletti hivatalnokoskodást”. Álláspontjukon csak a Földváry Mihály³ járási főszolgabíró javaslata nyomán felálló, a helyi választás eredményét megerősítő (Ivánka Imrét mint vármegyei tiszteletbeli főjegyzőt is a soraiban tudó) megyei vizsgálóbizottság fellépésére változtattak. A vármegye jórészt helybenhagyta a zsellér bíró vezette eljárás által a határ több pontján véghezvitt burkolt földosztásokat, amelyek kiterjedtek a zsellérek részére történő legelőosztásokra (amit az adott határrészt érintő, még le nem zárt per ellenére hajtottak végre!)⁴ és a városi földek haszonbérbe adására is. A gazdák tiltakozásának részben helyet adva azonban a megye a „további illetén földosztástól szigorúan eltiltotta” az új öszszetételű városvezetést.⁵

A fenti gesztusokkal a vármegyei elit közvetlen politikai célt követett. 1848-ban a kálvinista Dunapataj az érseki Kalocsa ellenében kapott választókerületi főhely státuszt.⁶ A vármegyei döntés, amelyet valószínűleg Nyáry Pál kezdeményezett, a tradicionális felekezeti megosztottságot politikai mezőbe helyezve a ’48-as-reakciós ellentétpár többletjelentésével látta el.⁷ Mindez természetesen 1861-re sem veszítette érvényét. A törekvések továbbra is a mandátumnak a megye számára kívánatos oldalon tartására irányultak.⁸ Mindezt a lojális csoportok minél nagyobb mértékű részvétele biztosíthatta. A birtokszerzés igényének részbeni kielégítése a zsellérek csoportját az alkotmányos törekvések hátországába terelhetette, miközben a gazdákat sem idegenítette el. ’48 politikai hagyatéka így a szélesebb társadalom

³ MNL PVL IV.252.a. Az 1861. január 5-i tisztválasztó megyebizottmányi ülés jegyzőkönyve. Földváry Mihály (1824–1895), bár az alszolgabírák közé jelölték, közfelkiáltással „főszolgabírói címmel” (a jegyzőkönyvben ez külön kitételként szerepel, a pataji előjáróválasztás ügyében is így hivatkoznak rá) lett a Solt járási tiszttakar tagja. A járás „tényleges” főszolgabírájának – ugyancsak közfelkiáltással – első unokatestvérét, Földváry Gábort (1820–1888; a Pesti Magyar Színház létrehozásának egyik legfőbb támogatója, az egykori alispán Földváry Gábor fiát) választották. Később mindketten a mérsékelt baloldali ellenzék, majd a Szabadelvű párt soraiban politizáltak. Lásd ehhez: Nagy: *Magyarország családai*, IV. 229.

⁴ A szóban forgó perben végül 1862 nyarán született egyezség, amely kizárólag a legelőilletmény kiadása esetében adott helyt a zsellérek követeléseinek, konzerválva a gazdák számára kedvezőbb helyzetet. Az egyezményben foglaltak szerint az „*egyezkedő felek elismerik és kinyilatkoztatják, hogy Pataj városában és a hozzá tartozó pusztákban sem újabb szabályozásnak, sem pedig tagosításnak nincs helye*”. MNL BKVL IV. 320/b. 2 d. A dunapataji földes gazdák és házas zsellérek között zajló legelőelkülönítési perben létrejött 1862. július 4-ei egyezség.

⁵ Lásd ehhez: Toldi: *(Fél)polgárok hadiállapotban*, 733–760.; valamint Szabad: *Forradalom és kiegyezés választóján*, 337–344.

⁶ Lásd: Toldi: *(Fél)polgárok hadiállapotban*, 740–741.

⁷ A választókerületi központról hozott döntést egyébként a kalocsai elit a későbbiekben többször is megkísérelte a maga javára megváltoztatni, ám sikertelenül.

⁸ Éppen Pataj választókerületen belüli felekezeti-politikai „ellenpontja”, Kalocsa volt az, ahol az érseki uradalom ellenében a vármegye a városi eljáróság házhelyosztó döntésének pártjára állt. Szabad György megállapítása szerint Dunapataj és Kalocsa esetében merészkedett legtovább a vármegye a burkolt földosztó törekvések akceptálásának politikai gyakorlatával. Lásd: Szabad: *Forradalom és kiegyezés választóján*, 339.

számára vált aktuálissá, stabil bázist állítva az országgyűlésen majd a határozati párti programot támogató Ivánka Imre képviselővé választásának ügye mellé.⁹

Ivánka támogatottságában és politikájában 1867-et követően állt be jelentős változás. Az ellenzékiességét a kiegyezés tudomásul vételével, elfogadásával új alapra helyező Ivánka személye ambivalensnek bizonyult, szembekerült egymással az elit *úri* negyvennyolca és annak plebejus értelmezése. Fellépése az évtized végére felvillantotta a '48-ra hivatkozó politikai irányzatok egyedülállóan színes palettáját. Írásunkban tovább folytatjuk Ivánka és a dunapataji társadalom 1848-as és 1861-es kapcsolatát érintően korábban kezdett vizsgálódásunkat,¹⁰ mindezen keresztül bepillantást nyerve a helyi és vármegyei igazgatási-hatalmi körök törekvéseibe és cselekvési eszköztárába. A hatvanas évtized második felét illetően felmerül az a kérdés is: miképp viszonyult egy mezővárosi paraszti társadalom hagyományos struktúrája az új, a választási kampány során Ivánka mint képviselőjelölt által hangoztatott *polgár* fogalmához, mi módon fogadta be vagy rekesztette ki ezt az impulzust.

Negyvennyolcas díszvacsorák

Ivánka Imre és a Tisza Kálmán vezette csoport útját az 1860-as évek közepén vallott politikai álláspont és annak másfél évtizeddel későbbi magyarázata, azaz a két időmetszet eltérő kommunikációs hangsúlyai világítják meg. Ivánkának, aki 1881-ben tizenkét év szünet után immár szabadelvű jelöltként fordult régi, dunapataji választóihoz,¹¹ elemi érdeke volt, hogy retrospektív értékelésében letisztult pályáival kösse össze a jelent a '60-as évekbéli múlttal.

Ekkor 1867-es irányváltását a közjogi fejlődéssel magyarázta, kiemelve egyúttal szerinte konzekvens és elvhű magatartását. Hangsúlyozta, hogy 1862-től egyre erősödő szimpátiával közeledett az emigráció és Kossuth vezető szerepét megkérdőjelező körökhöz, a kockázatos kalandorságot (azaz a kossuthi politikát) elutasítva a polarizálódó pártviszonyok közepette is szilárdan '48-as alapon állt. A kiegyezést közvetlenül megelőző időszakra pedig így emlékezett: „Egybehívatott az 1866-ik évi országgyűlés. A képviselőház egy 67 tagból álló bizottságot, és ismét egy 15 tagból álló albizottságot küldött ki a válaszfelirat elkészítésére.¹² Ezen albizottságban Ghyczy Kálmán, Tisza Kálmán, Nyáry Pál és én voltunk a Határozati párt részéről kiküldve [...] különvéleményt adtunk be, melyben a személyes unió¹³ alapján állva, követeljük Magyarország független állását az 1848-iki törvények alapján [...] Kisebbségben maradtunk. A képviselőház elfogadta az 1867-ik évi kiegyezést. [...] a koronáció bekövetkeztén, az ellenzéknek a törvény alapjára kell állani, a delegációkban részt venni, és oda hatni,

⁹ Toldi: *(Félp)polgárok hadiállapotban*, 750–752. Ivánka Imrét formailag egyhangúlag választották képviselővé, de ellenfele, a Patajon szolgáló Sörös Imre katolikus plébános hívei a járás és a választókerületi községek előljáróságainak nyomásgyakorlásáról számoltak be. Végül Sörös Imre hivatalos jelöltté történő felléptetése is ellehetetlenült. Az esetet taglaló Ruszoly József arra a következtetésre jutott, hogy az elnöki asztalt körülálló Ivánka-hívek a szavazást kérő ellenpártbéli személyeket egyszerűen elzárták attól, hogy az elnök közelébe jussanak. Lásd: Ruszoly: *Országgyűlési képviselőválasztások*, 200.

¹⁰ Lásd: Toldi: *(Félp)polgárok hadiállapotban*, 733–760.

¹¹ Ivánka: *A Dunapataj-i kerület*, 4–6.

¹² Az alsóház a Ferenc Józseffel való megegyezés előkészítésére 1866 tavaszán 67 tagú bizottságot, az pedig május 4-én az érdemi munka elvégzésére 15 tagú albizottságot választott.

¹³ Kozári: *Egy huszártiszt a főrendiházban*, 325. Ivánka Imre a békés egymás mellett élés keretét biztosító perszonálunió példáját Svédország és Norvégia viszonyában találta meg. A *Pragmatica Sanction* alapuló perszonálunió gondolatát képviselte 1861-ben is A magyar hadsereg, mint szerveződnének képzeli című munkájában. Lásd: Ivánka: *A magyar hadsereg*, i. m.

hogyan az 1867-iki kiegyezés [...] törvényes úton és eszközökkel javíttassék. Ezen állásponton állók mai nap is.”¹⁴

Az 1860-as évek közepének meglehetősen képlékeny politikai terében a mérséklődés sokszor csak árnyalatokban megmutatkozó fázisait, az *ellenzéki* és a *radikális* fogalmak politikai tartalmának módosulásait, így a Tisza-csoport manővereit és mozgási irányait, ezen belül az egyén útjait jól jelzik Ivánka fellépései.

Az 1861. februári pátens 1865. szeptemberi felfüggesztésével és a Schmerling-provizórium megszűntével I. Ferenc József 1865. decemberére újfent összehívta az országgyűlést. Ivánka a kerületben aratott 1861-es győzelme után 1865-ben a dunapataji mandátum elsőszámú várományosaként fellépve – amint azt október 5-i kalocsai programbeszéde is mutatta –, a baloldal többségéhez hasonlóan új, mérsékelt hangot ütött meg.¹⁵ Az ellenzéki-ség politikai tartalmát ezúttal már Deák 1861-es, perszónáluniós koncepciójának elfogadása jelentette.¹⁶ Sőt, deklarációjában a „kölsönös védelem” mellett a „közös ügyek” említésével már némiképp túl is léphetett azon: „...mindenekelőtt az 1848-iki törvény rendelkezéseinek teljes életbeléptetését sürgetendem. Amennyiben e törvények netalán nem lennének eléggé részletezve, azok továbbfejlesztése szükséges [...] Az ország épségének helyreállítása, s alkotmányunk biztosítása után, kész vagyok a birodalom többi népével [...] azon ügyek elintézése iránt értekezni és egyezkedésbe ereszkedni melyeket – eleget téve a *pragmatica sanctio* igényeinek – a kölsönös védelem szükségessé tesz. [...] a közös ügyek egyedül a független kormányok folytonos, s a képviselőtestületek megbízottainak esetleges érintkezése által intézessenek el.”¹⁷

A liberális képviseleti elv szerint a választópolgárok egy adott politikusbba vetették a bizalmukat, akinek nem a párthovatartozása volt az egyetlen vonzereje.¹⁸ Ivánka Imrét választói érzékelhetően a ’61-es, határozati fellépésével azonosították, és ha a választóközönség észlelte is az egyes retorikai-tartalmi elemekben mutatkozó elmozdulásokat, az adott konstellációban Ivánka újbóli támogatását egyáltalán nem élték meg álláspontjuk akár csekély

¹⁴ Ivánka: *A Dunapataj-i kerület*, 5–6.

¹⁵ Az egykori határozati párti baloldal nem sokkal az országgyűlés megnyitása után, az 1866. januári tanácskozáson a következőképpen oldotta fel a párt önmeghatározása körüli dilemmát: „...indítványba hozatott, hogy a párt a maga állásának jellemzésére külön elnevezést vegyen föl. Azonban az általános nézet az volt, hogy miután a pártok 1861-ben a 2-ik fölliratban egyesültek, ezen párt az 1861-ki föllirat alapján indulva ki, egyedül Deákot ismeri el vezérének.” Sőt: „Nyáry, Tisza, Bónis s mások kijelenték, hogy a pártnak éppen nem célja, Deáktól elválni. Sárközy a legszélsőbb baloldal nevében azon nyilatkozatot tevő, hogy ezen töredék is mindig Deákkal óhajtott menni, s csak a legszélsőjobboldal irányában akar ellenzéket képezni.” *Nemhivatalos rész*. Sörgöny, 1866. január 26. 1.

¹⁶ Amint arra egy 1880-ban megjelent, hat képviselői portré között olvasható (a szerző nevének feltüntetése nélkül közölt) Ivánka-biográfia utal, a Deák Ferenchez és politikájához való közeledés nemcsak csoportszinten, de személyes síkon is tetten érhető volt: Az 1860-as évek közepén Deák Hollán Ernő mellett Ivánka Imre véleményét kérte ki a leggyakrabban hadügyi-katonapolitikai kérdésekben. Az írás megállapításainak hitelét ugyanakkor az „azt beszélük” kitétel gyengíti. Ellenben tény, hogy Ivánka már az 1860-as évek elejétől szakírói munkásságot fejtett ki e téren (utaltunk már 1861-ben megjelent munkájára; lásd: 13. l.). és Szinnyei József is a kiegyezési tárgyalások „hadtani tekintélyeként” említi Ivánkát. Lásd: Szinnyei: *Magyar írók élete*, V. 215. A 15-ös bizottságban a hadügyi kérdések körül zajló vitát felidéző Ábrányi Kornél sorai szintén arra utalnak, hogy valóban közvetlen kommunikáció folyt az „elkülönözött hadsereget” pártoló Ivánka és az azt keresztülvihetőnek nem tartó Deák között. Lásd: Ábrányi: *Magyarország közléte*, 84–85.; vö. *Országgyűlési képek*. Vasárnapi Ujság, 1880. április 18. 250.

¹⁷ *Ivánka Imre programja a Duna-Pataji kerület választóihoz*. A Hon, 1865. október 14. 1–2

¹⁸ Szabó: *A magyar társadalom politikai szerveződése*, 203.

mértékű felpuhulásaként sem. Az 1861-es fellépésükkel már népszerűvé váló vármegyei tekintélyek és az egykori képviselő ismételt közös fellépése a korábbi radikális álláspont teljes intaktságának érzetét keltette. A politikai elmozdulás belesimult a választóközönség ’48-képébe, így – az ugyancsak ’48-as alapon álló – Deákot éltető tósztok is természetesnek hatottak. Erről tanúskodik Ivánkának Dunapatajon 1865. október 28-án tett látogatásáról írt egyik sajtóbeszámoló: „...Földváry Gábor úr által a nagy vendéglőben 60 egyénre rendezett estebéd. A lelkesítő zene megzendült, egymás után peregtek az élczes szép felköszöntések, a házi úr, a lelépett képviselőjelölt, s Ivánka Imre egészségéért, ez utóbbi Deák Ferencz hazánk nagyfiára emelte poharát, és a hazát éltette. [...] a vendéglő előtt megállva [...] a tömeg közepéből magasról egy kivilágított szekrényforma tárgy vonta magára a figyelmünket, melynek vörös, fehér és zöld betűi egyik oldalról éljen Ivánka Imre követünk, a többi oldalról pedig éljen a haza, éljenek a dunapataji kerületi választók s az 1848-ki törvények! szép jelszavakat tüntették elé.”¹⁹

A vármegyei elit országos politikai folyamatokba illeszkedő céljainak és személyi preferenciájának érvényesülését finom presszió is segítette.²⁰ Október 28-án szintén a városba érkezett a solti felső járás „1861-ik évről hön szeretett főszolgabírája”, Földváry Gábor, aki a választási elnöki tisztet töltötte be 1865-ben, s a „testvéri egyetértés” jegyében „felszólítá a pártfelekezeteket, hogy miután jelöltjeink egyelvűek, olvadjanak [...] egybe, hogy ekként az 1861. évi szép egyetértés megszilárdíttassék. E testvéri egyetértésre buzdító felszólításra Safáry Ágoston²¹ [...] a képviselőjelöltségről ezúttal lemondott. Lemondását harsány éljenek követték.”²² Földváry a „választás vezérletére”²³ vonatkozó elnöki hatáskörét a mandátumversenyben ellenérdekelte vármegyei elit pártszervezőjeként világosan túllépte, bár a közhangulatból nem következett ennek a szerepfelfogásnak a bírálata. Földváry egyaránt elutasította az Ivánka-párt részéről történt állítólagos választókerületi (Kiskőrösön tapasztalt) vesztegetések kivizsgálását és a „kívülről” érkező, ismert újságíró, Falk Miksa vármegyei szándék ellenében való felléptetését.²⁴

Úgyszólván csak Ivánka Imre „saját” országos lapja, *A Hon*²⁵ tudósított bővebben a kampányról és a választásról, de lehetséges – a Safáryval ellentétben addig visszalépési

¹⁹ *Képviselő-választási mozgalmak*, okt. 29. *A Hon*, 1865. november 4. 2.

²⁰ Mindehhez közvetett elvi háttérrel adott, hogy a korabeli diskurzusban felmerült az 1861-ben megszerzett, az országgyűlés feloszlásával sem érvényét veszített mandátum folytonosságát hangoztató álláspont. Deák ezt a logikát elhárítva a viszonyok változásával érvelt, amely szükségessé teszi új választás megtartását. Lásd: Pölöskei: *Deák Ferenc a kiegyezési tárgyalások idején*, 526., 534–535.

²¹ Safáry Ágoston (1820–1888) birtokos, jogász és táblabíró, 1848-ban a Dunapatajon megválasztott ordasi protestáns kisnemes (Pataj város ügyvédje) Szeles Lajos kortese volt, majd 1861-ben táblabíróvá választották. Dúzs Lajos kalocsai ügyvéd, egykori pataji jegyző indítványozta, hogy Safáryt tartassák a vármegyei elit körén belül, számára a „választókerület [...] majdan a megye restitúciójakor oly állást adjon – és ő hiszi, hogy fog is adni – mely az ő érdemeit megilleti.” *Követválasztási mozgalmak. Duna-Pataj*, okt. 28. *Pesti Napló*, 1865. november 12. 2. Safáry pályájának korábbi szakaszáról lásd: Toldi: *(Félp)polgárok hadiállapotban*, 742.

²² *Képviselő-választási mozgalmak*, okt. 29. *A Hon*, 1865. november 4. 2.

²³ A voksolás szabályszerű lebonyolításával megbízott választási elnök feladatát és hatáskörét az 1848. évi V. tc. 28. §-a határozta meg.

²⁴ *Követválasztási mozgalmak. Duna-Pataj*, okt. 28. *Pesti Napló*, 1865. november 12. 2.

²⁵ Ivánka Imre az 1862–1863 fordulóján induló, Jókai Mór által alapított és szerkesztett, Tisza Kálmán irányvonala mellett elkötelezett *A Hon* ipari, kereskedelmi és közgazdasági rovatának vezetője volt. Pók: *A határozati párti, balközépi sajtó*, 640–645.

szándékot nem mutató – ellenfelét, a mérsékelt beállítottagú kalocsai köznemes-ügyvéd Nagy Ignác személyét szinte meg sem említette.²⁶ Végül ez utóbbi a választás napján már nem lépett elő hivatalos jelöltté, így Ivánka Imre egyhangú választással újította meg a mandátumát.

A megelőző nap hírlapi krónikája azt hangsúlyozta, hogy a polgári önszerveződési platformok egységesen a jelölt mögé álltak.²⁷ A sajtóbeszámoló tanúbizonysága szerint a helyi értelmiségi és közéleti prominensek egymással versengve látták vendégül a kerület újdonsült képviselőjét. Sikk lett az újráválasztott képviselő társaságában mutatkozni: „Délben mintegy 70 terítékre rendelt ebéden találkoztunk, számos pohárköszöntések között ki kell emelnünk Deák Ferenczre, Földváry Gáborra, mint megyénk jövőendő alispánjára, Dunapataj lelkes és mívelt lakosaira és ezek vezetőjére nt. Torday lelkipásztor mondott toastokat. Este Láng Géza jegyző úrnál társas estebéd [...], a czéhek gyűlhelyein tánczvigalmak voltak, melyeket képviselőnk barátaink kíséretében meglátogatván mindenfelé a ragaszkodás legőszintébb nyilvánításával találkozott. [...] F. hó 3-án képviselőnk a városi előljáróság és számos barátnak kíséretében részt vett az isteni tiszteleten a helybeli ref. egyházban, hol nt. Torday igen szép alkalmi beszédet mondott. Miután követünk Lukácsi gyógyszerész úrnál barátságos vilátsreggelijét bevégezve, a városi előljáróság, a lovas és gyalog bandérium, számos kocsin követő hölgyek és lakosok kíséretében távozott.”²⁸

Ivánka Imre megválasztása során ismét csak visszaköszöntek az igazgatási (vármegyei-községi) hierarchia rendi időkből örökölt úri gesztusai, a hangadó felsőbbbséghez való igazodás rutinja, amelyet a tekintélyek (Földváry Gábor) érdektudatos fellépése, a hivatali szerep (választási elnökség) annak alárendelt értelmezése is megalapozott. Ezek a különböző szintű (helyi paraszti-értelmiségi – megyei) elitet összeháró gyakorlatokat jeleznek. A megosztottság, mint a fent említett októberi „pártegyesítő” értekezlettől távol maradó Nagy Ignác példája mutatta, inkább csak választókerületen belül, (1861-hez hasonlóan) Pataj és Kalocsa viszonylatában sejtett fel.

A „testvéri egyetértésben” azonban 1861-hez hasonlóan az elit mellett az alacsonyabb státuszú, de a közéletben aktív csoportok érdekeltiségét is sikerült fenntartani. A megválasztott képviselő híveként lépett fel az említett csoportok régi, ’48-as beállítottságú hangadója, Tüzkő Imre kádármester,²⁹ de ezt engedik sejtetni a választói névjegyzék számadatai is. A

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/a-magyar-sajto-tortenete-iii-18481867-1253/509a-hatvanas-evek-sajtoja-18601867-1863/611iii-a-hatarozati-parti-balkozepi-sajto-1993/1-a-magyar-sajto-18601865-1994/> (Utolsó letöltés: 2018. október 7.)

²⁶ Nagy Ignác (1801/1802–1883), a Nagykárolyban (ma: Carei, Románia), katolikus köznemesi családban született kalocsai ügyvéd 1848-ban, majd a dualizmus éveiben is politizált. A forradalom idején a dunapataji választókerületben Szeles Lajossal szemben alulmaradt, de a keceli mandátumot végül elnyerte. Magaviseletét a Bach-rendszerben jónak ítélték, népképviselői országgyűlési tagsága nem befolyásolta negatívan hivatali előmenetelét. Törvényszéki bírói hivatalt kapott, majd 1865-ben és 1872-ben is jelöltként lépett fel a dunapataji kerületben – mérsékelt, utóbb deák-párti programmal. Pálmány: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés*, 589–590. Ugyanakkor ingatag mentális állapotra enged következtetni, hogy – rendőri kartonja szerint – 1845-ben „örület-től sújtva” [az eredetiben: „aus einer Wahnsinn befallen” – T. L.], megölte Lujza nevű nővérét. Utóbbira lásd: HM HIM IV. 25. A Bach korszakban politikai szempontból megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai, 1850–1857. 68/24.

²⁷ *Megtörtént képviselő-választások. Duna-Pataj, dec. 3.* A Hon, 1865. december 8. 2.

²⁸ Uo.

²⁹ *Megtörtént képviselő-választások. Duna-Pataj, dec. 3.* A Hon, 1865. december 8. 2. Tüzkő Imre (1813/1815?–1899?) kádármester több levelét és beszámolóját közölte 1848-ban Tánics Mihály

„honpolgári kötelesség édes és parancsoló érzetének”³⁰ Dunapatajon alig tettek kevesebben eleget, mint 1861-ben; a sajtóban napvilágot látott november 19-ei jelentés szerint 927 főt írtak össze helyben választójoggal rendelkezőként.³¹ Az 1870-es 5851 fős népességet³² rögzítő összeírás adatait (valamint az 1857-ben felvett 5571 főt) figyelembe véve a lajstromba vettek és a censzusnak is megfeleltek aránya elérte az összlakosság 16–17 százalékát.

A vonatkozó névjegyzék azonban nem maradt fenn. Így, bár nem tudjuk pontosan követni a választóközösség belső, társadalmi csoportszintű esetleges arányváltozásait, a nagyban hasonló mobilizáló tényezők miatt modellként támaszkodhatunk az 1861-es adatokra.³³ Mindkét esetben (nem utolsósorban éppen a presszionáló közhangulat folytán) egyhangú választásról lévén szó, tényleges szavazásra sem 1861-ben, sem 1865-ben nem került sor. Ugyanakkor nincs okunk feltételezni, hogy az alkotmányos mozgalmak örvén nagymérvű, zajos igazgatási elitcserét, sőt (mint 1861-ben) korlátozott földosztást végrehajtó és az

Munkások Ujsága című radikális lapja. 1848-ban tagja volt a legelők felosztása körüli vitás kérdések rendezésére alakított városi bizottságnak, a helyi „közrendűek” képviselőjében jelen volt az első megyebizottmány pesti megalakulásakor is. A szabadságharc során elszenvédője volt a császári csapatok megtorló akcióinak. Amikor Petrichevich Horváth János báró császári ezredes Gaál Eduárd császári biztos kíséretében 1849 márciusában Dunapatajra bevonult, kerestették, majd „kis Kossuthnak, azután kis lázadónak gúnyolva” ötven botütésre ítélték. A Táncsics-lapban közölt egyik írása jelezte a nemzeti kérdést teljesebben szemlélő, patrióta paraszt-polgár narratívájának megszületését: „...azért harcolunk a ráczok, illyrek ellen, hogy ezutánra azon ismert zsarnokoknak ne húzzuk vonjunk, kik véres verejtékinket ingyen kívánták [...] mi készek vagyunk harcolni a legnagyobb elszántsággal édes honunkért”. Idézi: Toldi: *(Félp)polgárok hadiállapotban*, 744–745.; *Szegénynek, a szerencséje is szegény!!!* Munkások Ujsága, 1848. szeptember 24. 422–423. Tüzkő Imre és Ivánka kapcsolata az üzleti-vállalati szférára is kiterjedt. Tüzkő az 1865-ben alapított (1867 novemberétől Első Magyar Gőzhajózási Társaság néven működő) Középdunai Gőzhajózási Társaságnál (ahová feltételezhetően Ivánka révén került) kamatoztatta kortesfellépése tapasztalatait. 1866. novemberben a cég munkásként adta elő alkalmi szavazatát a Budapest nevű személyszállító gőzhajó keresztelődjén. A társaságot röviddel később, 1869–1870-ben elnökölte Ivánka, de már a szobán forgó időszakban is meghatározó részvényesként volt jelen a vállalatban. Lásd ehhez: Tinku-Szathmáry: *Fűziótól „fűzióig”*, 206., 215.

³⁰ A választmányi jegyzőként működő ismert jogász és költő, Dalmady Győző értelmezte ekképp a választó feladatát. *Pest-, Pilis- és Solt t. e. vármegyék központi bizottmányának 1865-ik évi október hó 11-én tartott üléséből*. A Hon, 1865. október 13. 1.

³¹ *Képviselő-választási mozgalmak. Kalocsa, nov. 19.* A Hon, 1865. november 22. 2. A sajtóközlemény szerint a választókerületből összesen 3761 választót vettek lajstromba.

³² A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, 605.

³³ Az 1861-es összeírás során 1015 helyi lakos választó-képességét állapították meg. Habár nincsenek pontos adataink a tárgyévbeli lakosság számáról, az 1857-es adatfelvételt (amely pusztákkal együtt öt és félezer lakost rögzít), és a demográfiai tendenciákat figyelembe véve a helyiek mintegy 18–19%-a vált jogosulttá szavazata leadására. A jegyzék 265 telekhányada alapján jogosultságot nyert gazdát nevesít. Azt írásképi és fogalomhasználati sajátosságokból ítélve legalább ketten készítettek, 211 fő esetében az ingatlan-küszöbértéket (legalább 300 forint) tünteti fel, míg 333 fő esetében a társadalmi státuszra is utaló „házas” megjelölést alkalmazza. A jegyzékbe vett gazdák száma így erősen korrelál a zsellérek által 1857-ben indított legelőelkülönítési perben feltüntetett „fertájtelkes” gazdák („alperesek” által sem vitatott) számával (277). Mindezt figyelembe véve a zsellérek vonatkozásában is jelentős számú szavazóképes személyre következtethetünk. Sőt, ennél tovább menve, a jegyzékbe vételi ügymenetet tekintve, amely már ebben a fázisban a választani szándékozó jelentkezői-részvételi aktivitását igényelte, már a választási szándék is körvonalazható, még ha annak „bejeljesítése”, magának a voksnak a leadása az egyhangú választás miatt el is maradt. Lásd: Toldi: *(Félp)polgárok hadiállapotban*, 747–748., valamint MNL BKVL IV. 320. b 1./ 2. d. Országgyűlési választói névjegyzék 1861.

alkotmányos változásokra élénken rezonáló csoportok (ideértve a hagyományos gazdaelit is) a nagyfokú jegyzékbe vételi hajlandóság mellett a választás alkalmával passzívak maradtak volna.³⁴ Különösen, hogy a katolikus „ellenjelölttel” és híveivel szembeni erődemonstrációra volt szükség (és igény) a döntően protestáns dunapataji lakosság részéről. A különbség 1865-ben abban ragadható meg, hogy ezúttal Nagy Ignác kalocsai jelölt ellen nem volt szükséges felekezeti alapon mozgósítani közvetlenül a voksolás előtt. A számára kedvezőtlen körülmények között ugyanis ő nem tudott érdemi támogatói bázist kiépíteni.

A kerület régi-új képviselője, Ivánka Imre liberális reformerként vallva politikai krédójáról így nyilatkozott választóinak: „Kimondván mennyire öröndetes jelenség az olvasóköri és a dalárda egyesület megalakulása Dunapatajon, ezek mint a művelődés gyújtópontjai és terjesztői tekinthetők, a hogy a 48. törvények csakis akkor fognak egész mértékben áldást hozni a nemzetre, ha a polgárosodás és a művelődés terjedése e honnak minden fiát képessé is teszi a törvényben megadott jogok gyakorlására.”³⁵ Az autonóm, kiművelt polgár eszményképével – Ivánka szavait az elit aspektusából született társadalmi vízióként célszerű vizsgálni – a paraszti társadalom hagyományos hierarchiája állt szemben.

Az alkalmi asztaltársaságokról született fenti beszámoló mutatta, a polgári eszménykép referenciáját adó – bár a paraszti társadalom hagyományos struktúráján részben kívül álló – értelmiség széles körben rezonált a vármegyei tekintélyek fellépésére, gesztusaira.³⁶ Az alkotmányosság örvén bebocsátást nyertek ezzel a hatalmi státuszt alkotó és biztosító tényezők világába.

Az 1865. december 30-án megtartott előljáró választás viszont már ellenkezett ezzel az eszményképpel. Nyíltan feltárult a hatalomgyakorlásra való kiválasztódás nem éppen demokratikus módja. A helyi pozíciókra való választás a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt a városháza udvarán, „birtokon belül” dőlt el. A kiválasztás módját A Hon egyik helyi levelezője is bírálta, az „alkotmányosság” szempontjait kifejezetten szembeállítva a járási igazgatás által követett gyakorlattal.³⁷ Hegedűs Sándor járási főszolgabíró ugyanis a községi bírói székre aspiráló jelöltek válogatásakor ugyan lemondott a kijelölés jogáról, „miután a lakosokat egyenként nem ismerheti, ezért hívta tehát be – az udvartéren összesereglett nép

³⁴ Nagyfokú részvételi hajlandóság jellemezte helyben az 1848-as választásokat. Akkor 702 személy esetében állapították meg a census teljesítését, így a mezőváros 5204 lakosának 13,5 százaléka vált jogosulttá. Ez az országos átlagot (6,07%) messze meghaladó arány volt, s 614-en (a jegyzékbe vettek majd 88 %-a!) ténylegesen le is adták szavazatukat (két fő kivétellel a vármegye által is támogatott Pataj városi ügyvéd Szeles Lajost támogatva). Lásd: MNL BKVL IV. 320. a 3./ 39. d. Választói képességgel bírók névsora, valamint Választási jegyzőkönyv a listákkal. 1848. június 28.

³⁵ *Megtörtént képviselő-választások. Ivánka megválasztását követően mondott beszéde.* A Hon, 1865. december 8. 2. Ivánka eszményképéből a „tevételes polgárosítás” is következett, az önszerveződést és a közművelődést ugyanis az egyfajta közkönyvtári funkciót ellátó olvasóegylet könyvvállományának gyarapításával segítette. Lásd ehhez: 49. l.

³⁶ Márkus István faluszociológus ezt a nehezen megkerülhető, a formálódó értelmiségi elit számára is igazodást, vonzást jelentő igazgatási-hatalmi gócot a következőképpen írta le: „Tagadhatatlan, hogy vannak idevágó törvények. De nem kevésbé tagadhatatlan, hogy egyetlen, atyafiságosan összefont, fő dolgokban összetartó, rutinos elit állítja ki soraiból mind a törvényhozókat, mind a végrehajtó hatalom embereit, mind pedig az igazság szolgáltatóit a járásbírótól a kúriai tanácselnökig. Ezek az urak nemcsak összejárnak, ami még nem mondana ellent az ágazatok funkcionális elkülönítésének, de mert ugyanannak az érdektudatos és érdekvédő hierarchiának tagjai, az »elkülönülés«, az ettől várható kölcsönös kontroll aligha jön létre valami jogi vagy jogon túli tárgyilagosság jegyében.” (Kiem. az eredetiben –T. L.) Márkus: *Polgárosodó parasztság*, 50.

³⁷ *Vidéki levelezések. Duna-Pataj, jan. 2.* A Hon, 1866. január 6. 2.

közül a városi tanácsterembe – az elől megnevezett öregebb korú és tisztos lakosokat,³⁸ hogy [...] a kijelölendő egyénekre nézve értekezzenek és ajánlatot tegyenek”.³⁹ Ugyanakkor szóba sem jöhetett, hogy a mezőváros „zárt elitklubja” befogadjon bárki csoportján kívül állót a bírói székbe. A négy jelöltre mindössze száznyolcvan adták le voksaikat, akik a mezővárosi lakosság mintegy három százalékának akaratát képviselték. A pozíciót Szalkai János, a majdani Polgári Kör és a 48-as Olvasókör 1873. december 15-ei egyesülésével létrejött 48-as Polgári Olvasókör későbbi elnöke foglalhatta el.⁴⁰

A tanácsba alighanem egyetlen zsellérként Zelenák János került.⁴¹ A helyi politizáló közönség körében az 1848-as alkotmányosság egységes támogatást élvezett. A gazdaelit számára ez azonban nem jelentette azt, hogy támogatták volna a szélesebb társadalmi demokratizálódást. Tagjai sokkal inkább a vármegyei vezető csoportok elitcentrikus megközelítésére rezonáltak, így csoportjuk a járás, tehát lényegében a vármegye segítségével távol tartott a befolyásukat veszélyeztető minden fellépést, a tisztújítás procedúrájából igyekezett kizárni a szélesebb társadalmi akaratnyilvánítást. Eközben az alacsonyabb státuszú, politikai fellépést is eszköztárában tartó zsellércsoport az 1860-as évekbeli Kossuth-koncepciónak is megfelelően demokratikusabb értelmezést kapcsolt a ’48-as jelszóhoz.

„Hamis Merkúr” és követői

1867 tavaszától ezen radikálisabb 1848-as üzenetek megfogalmazása és népszerűsítése a Dunapatajon is népszerű, a helyi Olvasókör által terjesztett sajtótermékekre hárult.⁴² Az 1860–1861-ben az Alföldön létrejött, alig burkoltan politizáló egyesületek között szerepelt a pataji Olvasókör is. Az 1861. februárban indult körszervező munkát a június 28-ai alakulás követte. Lőrincz István városi bíró elnöklete alatt 33 személy, 12 előjáró, 11 helyi intelligenciát képviselő fő és 10 közpolgár részvételével alakult meg az egyesület. Mint a politizáló helyi elit egyik reprezentánsa, az aktív egyleti szervező és majdani malomipari vállalkozó, Őri József⁴³ 1865-ös beszámolójában olvasható: „...tagjai honoratiorok, földművesek, kézművesek, keres-

³⁸ Uo. A tudósító ekként írja le a jelöltek személyéről döntést hozó kört: „Minekelőtte a választást megkezdette volna mintegy 35 polgárt a volt tanács befolyásos embereiből be hívatott értekezletre, a kik között az alkotmányos érzelem csak egyhatedrészben volt képviselve.” Uo.

³⁹ MNL BKVL IV. 320. b 1. Az 1865. december 30-ai városi közgyűlés jegyzőkönyve.

⁴⁰ Szalkai János 1894. március 28-án a Kossuth Lajos mellszobrának felállítására választott szoborbizottság korelnöke lett. Schill: *A dunapataji Kossuth-szobor*, 17., 19. A szobrot 1894. december 16-án az ország második köztéri Kossuth-szobraként avatták fel Kossuth Ferenc jelenlétében.

⁴¹ MNL BKVL IV. 320. b 1. Az 1865. december 30-ai városi közgyűlés jegyzőkönyve.

⁴² Stabil olvasótábort, élénk interakciót sejtet a Magyar Ujság, A (megjelenéskor helyben „legnagyobb érdekléssel várt”, 1868-tól megjelenő) Nép zászlója, ritkábban a Szabad Magyarország című ellenzéki lapokban közölt olvasói levelek mennyisége és tartalma is. Az utóbbi két lap elsősorban a plebejus ’48-asok fóruma volt, ahol a radikális, kossuthiánus szellemben megnyilatkozóak gyakran összekapcsolták az országos politikai kérdéseket helyi elitellenes érveléseikkel. A Magyar Ujságban közölt levelek szellemisége a közjogi kérdésekre vonatkozóan nem tért el jelentősen az előbbiektől, de abban a helyi elit ’48-as reprezentánsai is megszólaltak. A fenti lapok olvasótáborában jelentős átfedés mutatkozott, nem egy alkalommal párhuzamosan közöltek a községből érkezett leveleket. A „Zászlóban” és a Magyar Ujságban a ’60-as évek végén évente három–négy olvasói levél jelent meg, majd az utóbbi lap esetében ez a szám a ’70-as évek első felére öt–hat olvasói levélre nőtt (A Nép Zászlója közben megszűnt, illetve átalakult).

⁴³ Toldi: *Ellenállók*, 55. Őri József (1831–1907) az 1860-as években többször is tanácsnoki méltóságra emelkedett, majd nevéhez fűződik a kevés helyi modern ipari létesítmények egyike, a vásártér oldalában 1880-ban felállított gőzmalom és gőzfürdő.

kedők; járatunk vasárnapi, gazdasági, politikai, szépirodalmi lapokat, mint csekély tehetségünk engedi, azokra fizetvén elő, hova a többség véleménye hajlik.” A kör közéleti és kulturális orientációját az alakulásban közreműködő személyek jelezték: az emigrációban Kossuth titkáráként (1850–1852) dolgozó, majd Amerikából 1867-ben Dunapatajon élő édesanyjához hazatérő László Károly mérnök, volt honvéd tüzér százados vagy éppen Ivánka Imre. Az előbbi a Kisfaludy Társaság kiadványait rendelte meg az egylet számára, míg Ivánka 26 darab kötetrel segítette az egyleti könyvtárat. Az Olvasókör orientációját még nyilvánvalóbbá tette, hogy az egyesület az 1870. október 23-ai közgyűlésén felvette nevébe a „48-as” előtagot.⁴⁴ Az Olvasókörnek fontos szerepe volt a helyi közélet, így a ’48-as hagyományok értelmezésének formálásában is. Az üzenet befogadását a képviselőjelölt és a kortesei részvételével zajló gyűlések személyes élménye is segítette, tovább mélyítette. Akár sajtó útján, akár személyesen szólították meg a választók, a köz negyvennyolc-képe a mérsékeltébb interpretáció helyett jellemzően a radikális tartalmi elemek befogadására vált nyitottabbá, legyen szó az önmagukra közként tekintő, választójoggal rendelkező közösségi véleményformálók többségéről vagy a plebejus ’48-as gondolatiságot tápláló (egyfajta burkolt népi ’49-ességet megjelenítő), csak részben választóképes közemberekről. A kérlelhetetlenség, a közjogi kompromisszumoktól való elzárkózás egyaránt norma volt tehát a hagyományos elit és a zsellérek-iparosok csoportja számára is,⁴⁵ még ha radikalizmusuk határai máshol is húzódtak.

Ennél fogva az a személy számíthatott leginkább a helyi csoportok támogatására, akinek a negyvennyolcasságból fakadó presztízst még nem tépázták meg politikai alkuk és kompromisszumok.⁴⁶ A ’48-as elviséget kezdetekben megszemélyesítő Ivánka Imrét mindez csapdába ejtette, így a kiegyezéshez való viszonyulását választói morális próbatételként értelmezték. Különösen, hogy Tisza Kálmán csoportja a porosz–osztrák háborúban elszenvedett osztrák vereséget követő új országgyűlési ülészakot nyitó uralkodói leiratra reagálva, amelyben Ferenc József a felelős kormány kinevezését egyebek között az 1848-as törvények előzetes módosításától tette függővé, ismét radikálisabb hangnemre váltott.

Ehhez illeszkedett Ivánkának a kiegyezést megelőző, szintén radikálisabb álláspontja. A képviselőházban főképp honvédelmi és vasútügyi kérdésekkel foglalkozó képviselő 1867. május 28-án, a közönségi törvény elfogadása előtt ennek szellemében még kinyilvánította: „...a mit mondani kívánok, az, hogy én bizonyos tekintetben azon kifejezést: »conservatív« igenis elfogadom: én az 1848. törvényeket, úgy amint vannak, conserválni kívánom, és nem kívánom azokat oly radicalis csonkításoknak alávetni, mint: csonka minisztérium és efféle.”⁴⁷

⁴⁴ DHNGY PMA „A 48-as polgári kör fennállásának 50 éves jubileuma alkalmára” szerkesztett történeti összefoglaló. 1911.; Toldi: *Félpolgárok hadiállapotban*, 738–739. Vö. *Tárcza*. című rovat. Politikai Ujdonságok, 1865. március 22. 137.

⁴⁵ A csoport reprezentánsainak, hangadóinak működése 1848-tól egészen a század ’80-as éveikig radikális ellenzéki lapokban (Táncsics-féle Munkások Ujsága, Madarász József A Nép Zászlója című lapja, később a Függetlenség) közölt olvasói levelekben, beszámolóikban azonosítható és követhető. Jelenlétük, működésük „riportszerző írástudókként” (Tüzkö Imre kádármester, Csille Mihály takács) vagy a megjelent beszámolók alanyaiként (mint a „szegényebb osztály sérelme ellen” az eljáróságot is nyíltan bíráló Szajsz Sándor kovácsmester vagy egy ’48-as kortesvers ismereten, „kézművesként” azonosított szerzője), majd a politikai antiszemitizmus híveiként (Kiss Gábor iparos, Csille Mihály takács) vált láthatóvá.

⁴⁶ „Mi a delegátusokkal soha nem tarthatunk, nekünk határozott és független emberre van szükségünk” – fogalmazott olvasói levelében a már említett Csille Mihály. *Mi történik a hazában? D-Pataj*, febr. 16. A Nép Zászlója, 1868. március 7. 112.

⁴⁷ *Képviselőház napló*, 1867. május 28. 213.

Lényegi különbséget jelentett azonban a kossuthi, a Szélbál⁴⁸ által is vallott állásponthoz képest, hogy Ivánka pragmatizmusából a kiegyezéssel beálló új közjogi helyzetben a részvétel és nem a kivonulás következett. Ivánka helyet kapott a koronát kísérő hattagú küldöttségben,⁴⁹ és Ferenc József honvédségélyezésre tett felajánlása után a köszönetet nyilvánító küldöttség tagjaként foglalt állást a honvédség „pacifikálása” mellett;⁵⁰ ami összhangban állt a központi kormányakarral.⁵¹ Ennek megfelelően 1868 decemberében, immár a Honvédegyelet egyik országos alelnökeként⁵² így foglalt állást a T. Ház előtt: „...kötelességem, mint honvédbajtársaim egyik megbízottjának, t. i. a központi egyelet megbízásából kijelenteni azt, miként az 1848–49-ki honvédség – áthatva a haza iránti kötelesség érzetétől – kész erejét és életét a haza, a törvények és a trón védelmére feláldozni.”⁵³

A fenti gesztusok azonban érdemben eltértek az önmagára konzekvens '48-asoként tekintő csoport programjától, aminek a Böszörményi László által szerkesztett Magyar Ujságban 1867. augusztus 28-án megjelenő, Kossuth által jegyzett írás így adott hangot: Abszolút mértékben elutasítandó az új kormányzati rendszer, a haza „függetlenségével és önállásával incompatibilis osztrák ház uralma” alatt álló országba való hazatérés ezért „erkölcsi lehetlenség”.⁵⁴

Ivánka Imre politikai racionalitása arcvesztéssel járt, a kiegyezést elutasító politikai és élclapok rendre kiszerkesztették „pálfordulását”. A kormánypárti *Borsszem Jankó* egyik 1868. augusztusi, majd egy 1969. februári száma a Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán vezette Balközép félellenzékiességét karikírozta ki személyén keresztül: „Ivánka Imre. T. ház! Én az előttünk fekvő törvényjavaslatot jónak és nagy haladást jelzőnek tartom, de az ellenzék egyik kiváló tagja lévén, opponálnom kelletik.”⁵⁵ Vagy egy másik alkalommal: Ivánka „tiszteli a jobboldalt, maga sem tudja, hogyan lett baloldallivá s őszinte perceiben bevallja, hogy ha az ellenzék kisebbségben nem volna, nem vinné reá lelke, hogy a többséggel ne szavazzon.[...] legjobban szeretné, ha az 1867-es káposzta is megmaradna, de a baloldali kecske is jóllaknék”.⁵⁶ A *Vasárnapi Ujság* pedig így írt az egykori honvédtiszt egyik képviselőházi szerepléséről: „Ivánka Imre, kinek arcán az egykori katonából a legkevesebb vonás van, pedig arra tán legtöbbet tartana, – több a politikusból s legtöbb az üzletemberből; legalább az apró ránczokból szeme körül, a hamis Merkúrt véljük kikandikálni.”⁵⁷

⁴⁸ Vida (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok*, 125. A képviselőház szélbali csoportja 1868. április 2-án hivatalosan is politikai párttá nyilvánította magát és felvette az 1848-as Párt nevet.

⁴⁹ *Képviselőházi napló*, 1865. IV., 1867. június 4. 249.

⁵⁰ Farkas: „Névtelen félistenek” *viszontagságai*, 418.; *Képviselőházi napló*, 1865. IV. 1867. június 12. 259.

⁵¹ Az 1867. szeptember 28-ai minisztertanácsi ülés úgy határozott, hogy a honvédegyletek „csak mint jótékonyági segélyezési egyletek jöhetnek tekintetbe”. Vö. Farkas: *Vidats János tragédiája*, 1305., 1307.

⁵² Farkas: „Régi honvédek”, 1034.

⁵³ *Képviselőházi napló*, 1865. XI. 1868. december 6. 372.

⁵⁴ Gerő: *Képzelt történelem*, 58–59.

⁵⁵ *Országgyűlési beszédek. A vérendszert feletti vita alkalmával*. Borsszem Jankó, 1868. augusztus 9. 412.

⁵⁶ *Híresek arczképcsarnoka*. Ivánka Imre. Borsszem Jankó, 1868. február 28. 84.

⁵⁷ *Rajzok az országgyűlésből, II. A balközép*. Vasárnapi Ujság, 1868. augusztus 2. 370. A „hamis Merkúr” metaforája valószínűleg az egykori jellemtiszta katona elveit feladó, morálvesztett karaktert formálta meg, de üzleti-vállalkozói tevékenységére (amely szintén szembeállítható a becsületes-erényes katona képével) is utalhat. Ivánka Imre az 1860-as évek közepétől ugyanis részvényese és irányítója volt, ahogy arról már szó esett, a különböző neveken működő (lásd Első Magyar Gőzhajózási

Ivánka szűkebb választói-társadalmi környezetében az általa a politikai kommunikáció fókuszába helyezett (polgári önszerveződést segítő tevékenységével meg is jelenített) polgári életfelfogás és norma közvetlenebb jelentést is nyert. A kiegyezést elutasító Szélbal 1868 elejétől a társadalmi mozgalmak szervezése és koordinálása céljából országszerte Demokrata Körök alakítására tett felhívást. Így jött létre Dunapatajon 1868. február 12-én a község egyik módos gazda-polgára, id. Dobor János⁵⁸ vezetésével és huszonnégy taggal a Polgári Kör.⁵⁹ A demokrata körű hálózat egyes alföldi körűi a fővárosi anyaegyletnél jóval radikálisabb célokat fogalmaztak meg,⁶⁰ Dunapatajon azonban a helyi szervezők eltérő utat választottak. Már az újonnan alakult kör elnevezése is szembevető. Az eredetileg szélesebb bázison nyugvó kezdeményezés *A Nép zászlójában*⁶¹ közölt, az alapítás körülményeiről beszámoló olvasói levél szerint eredetileg valóban „demokrata kör” szervezésére irányult. A számszerű kisebbségben lévő, de minden bizonnyal komoly társadalmi és igazgatási súllyal bíró hangadók ennek ellenére a „polgári” elnevezés mellett határoztak.⁶² A demokrata körű mozgalmatól való elkülönülésük, a társadalmi-politikai radikalizmustól való távolságtartásuk a névválasztás mellett a balközéphez (azaz Ivánkához) való csatlakozásuk szándékában is kifejeződött. Így a *polgári* fogalom (amint az Ivánka-párti Őri József szerepvállalása is mutatja)⁶³ a közjogi vitára visszautalva politikai jelentéstartalmat is kapott.

Társaság), személyszállításban érdekelt gőzhajózási társaságoknak, emellett hitelintézeti működése (brüsszeli székhelyű Banque Crédit foncier et industriel igazgatósági tanácsosaként) is ismert. A közéleti és üzleti szféra összefonódásához, a „hazafias vállalatok” problémájához lásd: Tinku-Szathmáry: *Fúziótól „fúzióig”, 183–184., 213. Vö. Országgyűlési arczképcsarnokunk. Magyarország és a Nagyvilág, 1866. május 13. 296. Merkúr alakját az egykorú kiadvány a következőképp értelmezi: „Mercurius [...] az istenek követe, a cselszövények, kereskedők és tolvajok istene. [...] Mercur a csalást, orzást és hamis esküvést pártolá s az ily tettek követőit fiaul nevezé.” Mercurius. Ismerettár, a magyar nép számára: 280., 282.*

⁵⁸ Az 1862-es előjárósági választáskor a zsellérek által még elutasított Dobor János az 1870-as években már elnyerte a bírói széket. Az 1870-es években helyi 48-as pártelnök volt, 1875-ben pedig Monda Gáborral együtt a 48-as Polgári Olvasókört képviselte a Függetlenségi Párt egyéves évfordulójára rendezett gyűlésen.

⁵⁹ DHNGY PMA „A 48-as polgári kör fennállásának 50 éves jubileuma alkalmára” szerkesztett történeti összefoglaló. 1911.

⁶⁰ Farkas: *Vidats János tragédiája*, 1303.

⁶¹ A lap a demokrata körű mozgalommal párhuzamosan indult 1868 elején, Madarász József szócsovének számított, szerkesztője a pesti demokrata kör jegyzője, Áldor Imre volt.

⁶² *Mi történt a hazában? Duna-Pataj, márczius 31-én.* A Nép Zászlója, 1868. április 18. 185. Ennek hatására a levélíró szerint az ezzel egyet nem értő, azonosulni nem kívánó többség (a levélíró mindössze „számosanként” határozza meg ennek a csoportnak a nagyságát) kitörölte magát az aláíró ívről. Az írás mintegy húsz, magát az íven aláíróként hagyó alapítóról tesz említést.

⁶³ Ezt erősítheti Őri József körűalakításban vállalt esetleges szerepe is, aki *A Honban* megjelenő levelében az alakulásra is kitérve (bár magára alapítóként nem hivatkozik) igyekezett cáfolni az Ivánka helyi bázisának apadásáról szóló híreket. Lásd: *Hazai belügyek.* A Hon 1868. április 30. 2. Őri József volt az, aki a helyi egyleti élet aktív résztvevőjeként, szervezőjeként az Olvasókör, a Polgári kör, majd az 1874-ben alakult Kaszino Egylet révén összefűzte a ’60-as és ’70-es évek helyi egyleti mozgalmait. 1874-ben a Kaszino Egylet az első kör volt, amelyet nem közvetlenül felekezeti vagy politikai motiváció hívott életre. Az egylet átmeneti (formális?) feloszlását 1877-ben huszonhárom fő részvételével mondták ki, közülük tizenketten tartoztak az értelmiségi-tisztviselői csoportba, két-két fő képviselte a gazdákat és az iparosokat, míg heten a ’70-es évektől a közélet színterén is láthatóvá váló zsidó kereskedői csoport tagjai voltak. A csekély jelenléttel bíró gazdák között Őri József személye biztosította a kontinuitást. A Kaszino Egylethez lásd: MNL OL K 150. 17663/1877. 600. cs. Az egylet feloszlásáról rendelkező 1877. március 28-i közgyűlés jegyzőkönyve.

Mindezt befolyásolhatta Asztalos János kecskeméti ügyvéd fellépése, aki a demokrata körök szervezésekor, már 1867–1868 fordulóján proklamációival a szélbali célokra is túlmutató társadalmi radikalizmust hirdetett. Ráth Károly, a királyi jogügyek igazgatója ezt így értékelte: „A két rendbeli proklamációt, valamint nyilvános beszédeit nem azokhoz intézte, akiket az 1848-as törvények választójoggal ruháztak fel, hanem általánosan a néphez, tehát a választási joggal nem bíró tömeghez, melyet csak a forradalom tekint politikai jelentőségű tényezőül.”⁶⁴ A kört szervező pataji elit minden bizonnyal tudott Asztalos kecskeméti, majd egyre inkább regionális léptékű működéséről. Csoportjuk körszervező tevékenysége, a „polgár” fogalom monopolizálása egyfajta prevencióként is felfogható, amellyel a *túlzott* társadalmi radikalizmust igyekeztek gátolni. A számukra elfogadható ’48-nak a képviseletével elensúlyozni kívánták az egyes helyi értelmiségek szerint túlzó baloldali Olvasókör befolyását.⁶⁵

Tokrák, mokrák, kaputosok – közjogra hangolt csoportdichotómia

A kiegyezés megkötése körüli közéleti diskurzus – a változóban lévő vármegyei preferenciáktól nem függetlenül – újabb átrendeződést generált. Amint a sajtó beszámolt róla, Ivánka Imre 1868. júniusban „egy röpiratot bocsátott ki választóihoz, ellensúlyozására azon szélső izgatásoknak, melyeket választókerületében Duna Patajban ellene is űznek”.⁶⁶ A filippikákat ugyan nem ismerjük, a tartalmukra azonban következtethetünk. A választói ízlés módosulását szélbaltól erősítő *Magyar Ujságban* egy „többek” aláírással ellátott, 1869. február végén megjelent beszámoló arról szólt, hogy az újabb képviselőházi választások alkalmával mindkét politizáló helyi egyet a jelölt Rákóczy János támogatójaként lép fel. Eszerint a Polgári Kör, miután alakulásakor sikerrel távol tartotta magát a radikális elemektől, ekkor már „biztonsággal” csatlakozhatott a vármegyei szélbali jelölthöz. „Utána néztünk képviselőink eljárásainak; s a múlt nyáron már minden polgártársunk száján, az hangzott, hogy nem kell nekünk Ivánka tehát mind az »olvasó« mind a »polgári kör« tagjai kötelességüknek tartották polgártársaink azon kérdésére; ki legyen képviselőnk, meghívni Rákóczy Jánost.”⁶⁷

Rákóczy János (1821?–1878) földbirtokos-ügyvéd szintén veretes negyvennyolcas múlttal rendelkezett, a Honvédelmi Bizottmányt vezető Kossuth mellett titkárként, majd pedig kecskeméti kormánybiztosként működött. 1861-től kezdve több alkalommal is megválasztották Pest megye főjegyzőjének. Nála sem hiányzott a vármegyei támogatás: 1867. március 27-én mint megyei tisztségre érdemes személyt – ahogy korábban Ivánka Imrét is – az előbb a Határozati Pártban, majd a mérsékelt baloldalon politizáló Nyáry Pál ajánlotta őt a pataji „városháza nagy termében roppant számban összegyűlők” figyelmébe.⁶⁸

⁶⁴ Idézi: Pölöskei: *Az 1868-as alföldi parasztmozgalom*, 637.

⁶⁵ *Mi történi a hazában? D-Pataj, febr. 16.* A Nép Zászlója, 1868. március 7. 112. Ivánka Imre személyét pártolva ezt a véleményt képviselte Csille Mihály szövegész-iparos olvasói levele szerint Szijj Imre és Balla Lajos ref. iskolai tanító is.

⁶⁶ *Rövid híradások.* Budapesti Közlöny, 1868. június 16. 1720.

⁶⁷ *Eredeti levelek. Duna-Pataj, február vége.* Magyar Ujság, 1869. március 3. 2218.

⁶⁸ *Vidék. Duna-Pataj, mart. 28.* Magyar Ujság 1867. 1. sz. (mutatványlap) 5. Az első lapszámon nem tüntettek fel megjelenési dátumot, feltehetően április 2-án jelent meg (a 2. szám április 3-i keltezésű). A megyei központi választmány képviseletében Nyáry Pál a Solt felső járásnak a mezővárosba összehívott értekezletén sürgette a törvényhatóságok helyzetének országgyűlés általi rendezését. Az értekezlet nemcsak „az alkotmányos megyei tisztikar megválasztásának” irányelveit rögzítette, hanem személyi javaslatokat is tett. Az egyik megyei alispáni székre Földváry Gábort, a megyei főjegyzői tisztre pedig ismét Rákóczy Jánost terjesztették fel.

1868 júniusában a vármegyei közgyűlésben Rákóczy és Ivánka vitája⁶⁹ már jelezte a két jelölt felfogása közötti különbséget, előre vetítve mind egyes kampánynyelvi elemeket, mind a mozgósítási módszert. „Rákóczy János: A közösügyes minisztérium már több mint egy esztendeje hirdeti, hogy Magyarországnak alkotmánya van. Ha a democrata-kört erőhatalommal feloszlatni joga volt a kormánynak, akkor Magyarországnak nincs alkotmánya. (Nagyzaj. Ellenmondások.) [...] A democrata-kör békés célú volt, s kölcsönös capacitatióval igyekezett tagjait felvilágosítani. (Felkiáltások: Fokossal!) [...] a kormány csak akkor oszlatta fel, midőn látta, hogy az országban mindenfelé alakulnak hasonló körök. A kormány reszket a demokráciának még csak nevétől is [...]! [...] Ivánka Imre visszautasítja [...], hogy a jelen kormány ellensége a demokráciának. [...] azon minisztérium, mely a legszélesebb választási alapon létrejött országgyűlésnek felelős, nem lehet aristokratikus. Ez utóbbi elnevezést azonban nagyon bőven osztogatják bizonyos Urak, s aristokratáknak bélyegzik mindazokat, kik nem járnak faluzni s ígérnek olyanokat, miket teljesíteni nem képesek.”⁷⁰

A vitakozó feleket összekötötte ugyanakkor, hogy mindketten a vármegyei igazgatási elit belső köréhez tartoztak (1861 januárjában éppen egymást váltották a főjegyzői tisztségben),⁷¹ ami jó induló pozíciót jelentett számukra a dualista rendszer politikai elitjében.⁷² Kettejük fent szemléltetett, az egykori radikálisok közötti élesedő ellentétekről és a pártosodás folyamatáról tanúskodó véleménykülönbsége megosztotta a helyi igazgatás tagjait és az egyleti életben aktív véleményformálókat. Maguk a körök azonban, mint fentebb láthattuk, legalábbis a *Magyar Ujság* szerint, közös platformra kerültek. Mindezt a „felsőbb” politikai elit erőterének kisugárzása, az önreprezentáció és érdekérvényesítés hullámmódozása szabta meg.

A Rákóczy-pártiak 1869. eleji tudósítása a következőképp folytatódott: „Január hó 17-kén névtelen falragaszok jelentek meg, hogy a kik Ivánkát akarják, jelenjenek meg délután a városháza nagy termében értekezletre. Erre több fiatal polgártársak összefűzésén [...] azokat leszaggatni, mit végrehajtván elmentek a városházához tiltakozni a bírák előtt, hogy a városházát, mint a törvény és igazságszolgáltatása helyét kortes tanyává tenni ne engedjék. Ivánka emberei tehát midőn délután összesereglettek szépen elutasították és Őri József házához mentek. Itt megkezdtek az aláírást Ivánka részére, de e napon csak 81-en írtak alá. Erre nagyon megijedtek, hogy 1200 szavazó polgárközül csak 81-en övék. [...] felzaklatták az egész

⁶⁹ A Honvédegylet központi választmányának tagjaiként a honvédkérdésben is véleménykülönbség alakult ki közöttük az 1848-as honvédek erkölcsi elismerésének eszközeit illetően. Nem meglepő módon a radikálisabb vélemény Rákóczy nevéhez fűződött. *Honvéd-ügy. Rákóczy, Ivánka és Domahidy indítványai.* A Honvéd, 1868. augusztus 31. 279–280.

⁷⁰ *Hatósági élet. Pestmegye közgyűlése jun. 9-én.* Pesti Napló, 1868. június 13. 2.

⁷¹ Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/pest_megyei_leveltar/segedletek/pestmegyearchontologiaja_online_o.pdf (Utolsó letöltés: 2024. március 26.)

⁷² Rákóczy János számára mindebből nem következett hosszú és sikeres közéleti pálya. 1870-ben váltohamisítási ügybe keveredett, s bár a vádak alól felmentették, pályája megtört, 1872-ben már nem indult el Dunapatajon. Elszegényedve, látását elveszítve halt meg 1878-ban fivérének rákóci házában, a családi birtokon. *Pest sz. kir. város büntetőtörvényszékének 8269/1870. számú azon ítélete...* Magyar Ujság, 1871. január 24. 1.; *Egy élet tragédiája.* Debreczen. A debreczen-vidéki „függetlenségi párt” közlönye, 1878. március 13. 1.

várost. Viszont mi, a köri tagok [...] a szavazat szedést mi is megpróbáltuk 22–23-dikán [...] huszonnegyediken már kilencszáz negyvenhat választó⁷³ polgár írta alá Rákóczy nevét.”⁷⁴

Mindkét csoport meghatározó hangadói között feltűntek a hagyományos helyi elit egyes prominensei, sőt a köznép körében jó beágyazottsággal bíró, agitációs tevékenységüket igazgatási jóváhagyással folytató személyek is. Ivánka oldalán állt a közéleti működésben paternalista családfői felfogást érvényesíteni óhajtó,⁷⁵ a '70-es évek elejéig mérsékelt baloldali ellenzéki politikizáló Őri József. Rákóczy táborában pedig feltűnt a mezőváros 1848-ban megválasztott bírāja, Bán M. Sándor és a régi negyvennyolcas plebejus, Tüzkő Imre.⁷⁶ De ott volt Ivánka oldalán Kiss Gábor iparos is,⁷⁷ aki másfél évtized múlva a kissé megfáradt hagyományos közjogi ellenzékiiséget megújító radikalizmus híveként Istóczy Győző antiszemita pártja mellett szervezkedett. Ezt a kétosztatúságot azonban megzavarta a Szélbalon is ellentmondásosan megítélt, a pártbéli kommunikációban rendre zavart okozó Madarász József⁷⁸ feltűnése, aki a patajiak invitálására 1869 elején több alkalommal megjelent a községben,⁷⁹ presszió alatt tartva ezzel Rákóczy Jánost is.⁸⁰ Az utóbbi számára ugyanis az elitellenes beállítottságú Madarász közelsége a következőkben is kényelmetlennek bizonyult. A plebejus '48-as felfogást megszemélyesítő és hitelesítő egykori községi honvédek nagyobb számban a Rákóczy-párthoz csatlakoztak, de a különböző '48-as felfogások egyidejű jelenlétével szinkronban volt közöttük, aki Ivánka oldalán kapcsolódott be a versengésbe.⁸¹

⁷³ MNL OL K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok. 1869. Követválasztói összesítő ív. A fennmaradt községsoros követválasztói összesítő íven valójában 965 pataji választópolgár szerepel. Feltételezhető tehát, hogy a hivatalos választást megelőző helyi erődemonstrációról beszámolva az Ivánka-pártot presszionálva szándékosan eltúlozták a választók és (a választójoggal esetleg nem is rendelkező) támogatók számát. Ezzel együtt 1861 (1015) és 1865 (927) után ismét az ezret közelítette a választásra jogosultak száma.

⁷⁴ *Eredeti levelek. Duna-Pataj, február vége*. Magyar Ujság, 1869. március 3. 2218.

⁷⁵ Toldi: *Ellenállók...*, 55. Őri József 1883-ban fogalmazta meg felfogását a bírói tisztségről: „...vala mint a családi életben is, a családfő tekintélyének megőrzése, a családtagoknak egyik legfőbb erkölcsi kötelessége; úgy az előljáróság van hivatva: a bíró tekintélyének nem csak megőrzésére, hanem folytonos támogatásuk által annak növelésére is.”

⁷⁶ „Rákóczy János mint duna-pataji választókerület képviselőjelöltnek ünnepélyes fogadtatása Duna-Patajon februárius 24-dikén ment végbe. [...] Képviselőjelöltünk megérkezvén [...] azután Bán Sándor polgártárs házához szállott, hol őt idősb Tüzkő Imre egy valóban megható beszéddel fogadta.” *Eredeti levelek. Duna-Pataj, február vége*. Magyar Ujság, 1869. március 3. 2218.

⁷⁷ *Belföld. Választási mozgalmak. Dunapataj, márcz. 6*. Hazánk, 1869. március 12. 3. Kiss Gábor soraiiban is megjelenik a demokrata–arisztokrata szembeállítás, csak éppen felcserélve, Ivánka-párti szemszögből, az utóbbi megjelölést Rákóczyra alkalmazva.

⁷⁸ Madarász Józsefről Szederkényi Nándor, a kerület 1873-ban megválasztott képviselője fejtette ki a '48-as berkekben is jellemző véleményt: „Elfogadja Kossuth nézetét, ha az szerencsés lesz, [...] ha nem lesz szerencsés akkor aztán jaj Kossuthnak, meg lesz fújva a »tudatás« trombitája ellene is [...] ez tesz kárt a nagy eszmék előhaladásának, ez riasztja el az értelmiséget.” *Halljuk Madarász József urat*. Magyar Ujság, 1874. április 21. 2.

⁷⁹ Egyes hírek szerint Földváry Gábor vármegyei alispán hatósági eszközökkel akarta távol tartani a választókerületből. *Nyílt levél a „Kecskeméti Lapok” szerkesztőjéhez*. Kecskeméti Lapok, 1868. november 28. 5.

⁸⁰ Madarász: *Emlékirataim*, 397–398.

⁸¹ MNL OL K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok. A benyújtott iratokban Rákóczy-párti személyként szerepel Biacsi József egykori honvéd őrmester és Höröcsöki János honvéd káplár, az egykori közhonvédek közül pedig Sulyok József és az 1848-ban nemzetőri szolgálatát éppen Ivánka parancsnoksága alatt megkezdő

Nincs adat arra nézve, hogy Asztalos János 1868-as lefogatása előtt személyes agitációt folytatott volna Patajon. Mozgalma azonban minden bizonnyal itt is hatott, amit Madarász fellépése⁸² erősített fel, fokozva, addig nem látott mértékben dinamizálva az elitellenességet. Erre reflektálnak Tüzkő Imre sorai is: „...a Rákóczi párton az egész választókerületből csak egyetlen egy községi bíró sem volt; [...] Dunapatajon az egyetlen egy. Kaputos sem állt a párt élén. [...] tudni való, hogy a Rákóczi párt a nép söpredékének nevezetett.”⁸³ Egyes adatok szerint már a választás idején szervezkedés indult Dunapatajról a környékbeli falvak, szállások irányába, ahol éjjelente több helyen (például Benedeken) ún. népköröket, előljárásgellenes összejöveteleket tartottak.⁸⁴

A választókerülethez tartozó Kalocsán a parasztpolgári-értelmiségi elit intézményein kívül rekedtek mozgalma valóságos ellenkulturális áramlatot keltett, új kifejezési módot és funkciót adva a tradicionális öltözködési-viseleti formáknak. Az érseki városban a kulturális centrum-adottságok folytán a honorációr-értelmiség jelenléte Dunapatajhoz képest hangsúlyosabb volt, így elsődlegesen ez a társadalmi csoport vált az elitellenes megnyilvánulások célpontjává, s ezzel nemkívánatosná a tárgyalt kampányidőszakkal egybeeső helyi előljárásválasztáskor („nem kell kabát, ki minden úrral a városházából”; „felcserélni a kabátot szűrrel”).⁸⁵ A Rákóczy–Ivánka vetélkedés erőszakos jelleget öltött, és február 24-én a verbális inzultusokon túl (miután többen a „kaputosok” és az „urak” agyonverésére bíztattak) súlyos tettelegességnek is színtere volt a kalocsai utca.⁸⁶

A veszélyeztetettség állapota az „úr-lét” új, a hagyományos elittel közös élményét erősítette fel a polgári-értelmiségi-hivatalnoki réteg körében, önvédelmi érdekközösséggé torlasztva össze az elites csoportokat. Ezt tükrözi a Gajáry Antal és társai által a választási eredményt megtámadó beadványt aláírók személye is, akik között hivatalnokok és ügyvédek éppúgy megtalálhatók, mint helyi gazdálkodók vagy földbirtokosok.⁸⁷

Sulyok János, valamint Örsi Imre. Az ellenpártban viszont feltűnt az egykor ugyancsak Ivánka váci nemzetőrtáborában szolgáló Csizmadia Sándor.

⁸² Pölöskei: *Az 1868-as alföldi parasztmozgalom*, 638–639. Asztalos János és Madarász József a kecskeméti demokrata kör szervezésekor szorosan együttműködött.

⁸³ MNL OL K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok. 1869. Tüzkő Imre 1869. április 25-én az igazoló bizottmányhoz intézett levele. Ivánka és Rákóczy támogatói csoportjainak meghatározásakor az úr mivolt vált kohéziós tényezővé, alulnézeti perspektívából elsődleges leíró és megkülönböztető fogalom: „Az elsőnek [Ivánka Imrének – T. L.] pártján voltak egy-két kivétellel minden *urak*, minden községi és megyei tisztviselő s jelentékeny számú választópolgár. Ellenben Rákóczy urat a nép léptette fel, mely közé alig néhány úri egyén vegyült.” (Kiemelés tőlem – T. L.) *Mi történik a hazában? Kis-Kőrös, márcz. 22.* A Nép Zászlója, 1869. április 3. 160.

⁸⁴ MNL OL K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok. 1869.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. A kalocsai fenyítő törvényszék 1969. április 21-i ítéletének másolata. Az Ivánka pártiakat bántalmazó csoport egyes beszámolóik szerint vasvillával, hosszú nyelű baltával (fokossal) és vonyigóval (ez a téli rakományból kisebb mennyiségű széna vagy szalma kitépésére alkalmas, nyeles horog Duna-Tisza közén használatos tájnyelvi elnevezése), azaz paraszti munkaeszközökkel fegyverkezett fel. Tizennyolc vádlottat állítottak végül törvényszék elé, közülük kilencen kaptak hat hónap és két hét közötti börtönbüntetést, illetve fogságot.

⁸⁷ Lásd: MNL OL K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok. 1869. Gajáry (1861-ig Bettelheim) Antal (1821–1889) zsidó származású, gajári (Pozsony vármegye) születésű egykori 1848–1849-es huszárszázados pályája – egyúttal asszimilációs útja – plasztikusan megjelenítette az igazgatási-tisztviselői elitbe tagozódás rendies

Kalocsán és Dunapatajon alapvetően eltérő függelmi viszonyok érvényesültek, ami ebben a választókerületi konstrukcióban meghatározta a helyi elitek politikai orientációját is. Kalocsán, mint 1865-ben Ivánka egyik támogatója azt rosszállón megállapította, „Pestmegye általános szellemétől sokban eltérő irány gyakorol nagy befolyást”.⁸⁸ Azaz a vármegyei alkotmányos elittel szemben az érseki szék vonzása, domináns szerepe volt meghatározó.⁸⁹ A főpásztori szék ellenében érvényesítendő vármegyei befolyás által hangolt kampány a kalocsainál lényegesen vékonyabb pataji értelmiségi réteget (amelynek tagjai előzőleg is inkább a mérsékelt hangütéssel azonosultak)⁹⁰ inkább háttérbe vonulásra készítette. A hagyományos paraszti elitet ellenben a morális igazodási pontként is ható *ügy* szolgálatában tartotta.

Ivánka 1865-ös fellépése és győzelme alkalmával a megválasztott képviselő személye még a pataji értelmiség számára is vonzóbb, *polgárisabb* alkotmányos beszédmódot jelentett meg. Így, bár a vármegyei érdekvérvényesítési mechanizmus alapvetően akkor sem tért el sem a későbbi, sem a korábbi formáitól, befogadhatóvá színeződött az említett csoport számára is. Részvételükkel valósult meg a helyi és a vármegyei elit egyfajta aszimmetrikus, de szimbiotikus kapcsolata, a domináns státusz kölcsönös gesztusokon és társasági eseményeken keresztül való megélése. Az adott struktúrában viszont jelentősen megnehezült egy többségi állásponttól eltérő állásfoglalás fenntarthatósága, amit a társadalmi radikalizmus ellenében szervezett polgári kör példája mutat: az csakhamar feloldódott az erősebb hangütésű ’48-aság legalábbis látszólagos egységfrontjában (még ha az egyéni belső ellenzéki magatartás Öri József által példázott formája nem is tűnt el teljesen).

A választás terének uralásában ugyanakkor a plebejus csoportoknak is szerep jutott. A részvétel jogi keretei, normái és korlátai az 1861-es választáson tapasztaltakhoz képest is

jellegét. Az 1870-es évek elejétől haláláig a kalocsai székhelyű Solti Közép-járás főszolgabírója volt. Befogadásának szimbolikus csúcspontjaként 1888-ban miskei és csertői előnévvel nemességet kapott. Bona: *Az 1848-49-es honvédsereg*, 63.; Magyarország tiszti cím- és névtára, 153. Fia, a politikus, lapszerkesztő és hírlapíró Gajáry Ödön képviselőházi tagként és szabadelvű politikusként – Ivánkához hasonlóan – Tisza Kálmán belső körének tagja lett.

⁸⁸ *Újdonságok*. A Hon 1865. október 1. 3.

⁸⁹ Ennek figyelembevételével döntött a vármegye 1848-ban a választókerületi székhely Patajra helyezése mellett. Az érseki szék kiterjedt társadalmi befolyását Erdei Ferenc az 1930-as években is azonosíthatónak vélte. Erre a szerző (habár protestáns beágyazottságra tekintettel valószínűleg nem minden elfogultság nélkül) külön is kitért a *Futóhomok* című szociográfiájának Az érsek városa című fejezetében. Haynald Lajos főpásztori hivatali idejében (1867–1891) vált igazán plasztikussá az érseki szék és a kalocsai polgári elit politikai befolyásszerzésre is kiterjedő összefonódása. Ezt reprezentálta a Gajáry család több generációja is (Gajáry Antal főszolgabíró és fia, Gajáry Ödön nagyközségi főjegyző), akik bejáratosak voltak az érseki szalonok exkluzív világába többek között akkor is, amikor érseki meghívásra a húsvéti időszakot rendszeresen Kalocsán töltő Liszt Ferenc adott szűk kör számára koncertet, vagy szenvedélyes kártyajátékosként a zártkörű whist-partikon vett részt. Lásd: *A közelgő Liszt-év*. Ujság, 1935. október 20. 6.; Haynald és Liszt kapcsolatáról: A Kalocsai Érseki Rom. Kat. Tanítóképzőintézet értesítője, 2–9. Haynald az 1880-as évtizedben több alkalommal is nyíltan támogatta Gajáry képviselői ambícióit, de 1869-ben befolyását még inkább közvetve próbálta érvényesíteni, és nem exponálta magát nyíltan a vármegyei jelölttel szemben. Erre Toldy István újságíró, a Kisfaludy Társaság tagja (Toldy Ferenc irodalomtörténész fia) mutatott rá, aki a szóban forgó választás idejéből idézett fel egy – meg nem nevezett – falu küldöttsége által az egyházi felsőbbséghez iránymutatás reményében tett vizitációt: „A kalocsai érsek [...] egy küldöttségnek, mely a falu nevében tanácsért jött hozzá, hogy kire szavazzon, oly diplomatikus feleletet adott, melyből a deputáció azon eredményre jutott, hogy »az érsek dicsérte ugyan előtünk Ivánka Imrét, de úgy látszik, nem bánná, ha Rákóczy Jánosra szavaznánk«, – s az igazhívó falu a hirhedt Rákóczyra adta szavazatát.” Toldy: *Öt év története*, 118.

⁹⁰ *Eredeti levelek. Duna-Pataj, február vége*. Magyar Ujság, 1869. március 3. 2218.

jóval inkább elmosódtak. A választójoggal nem rendelkezők erőszakos nyomásgyakorlása mellett több tudósítás gunyoros megbotránkozással emelte ki a közügyekben addig láthatatlan, legfeljebb joviális, szinte díszletszerű funkciót kapó nők aktív jelenlétét,⁹¹ a „dunapataji amazonok mámoros ovatióit”.⁹² Mindez ugyanis a patriarchális viszonyok tagadását, legalábbis a megkérdőjelezését jelentette. „A helyszínén [...] fanatizált tömeg van; asszonyok gyermekek jelvényesen. [...] Kezükben arannyal kiver drága selyemzástló vagy negyven és több is, rajtuk a földosztás jelvényei: eke, kapa s hasonfélék.”⁹³ Az alacsony státuszú csoportok meg-megújuló birtokszerzési igénye, az elitellenességgel karöltve, ismét hangot kapott, és közszájon forgott: „...az uraságok földjét már osztják, 12 hold jut minden szegényre”.⁹⁴

A jelenség a Balközép nem sokkal korábban alapított lapja, a *Hazánk*⁹⁵ és a *Magyar Ujság* közötti, széles nyilvánosság előtt zajló sajtópolémia tárgya volt. Az előbbi – Ivánka új lapja – azzal vádolta Rákóczyt, hogy maga is haszonélvezője és gerjesztője a nyers szociális demagógiának: „Ivánka és pártja az urakkal tart, hogy a szegény teherviselő népet továbbra is a mostani nagy adóban tartsák. Ivánkánk és a balközépnek köszönhető, miként a papok jószága még el nem vétetett. [...] Válasszátok Rákóczy fejedelem unokáját, megszabadít a némettől, uraktól, a nagy adótól, katonáskodástól. Rákóczy igazi népbarát és azt akarja mint Kossuth” – idézte a lap a szélbali kampány jelszavait.⁹⁶ Rákóczy János a számára időközben terhessé vált szélbali megjelölést visszautasította, és tagadta, hogy tudott volna a „különbben is jelentéktelen kihágásokról.”⁹⁷ Az „izgatás communisticus, a szociális rendet felbontó és terroristicus”⁹⁸ – állapította meg nemcsak a balközép orgánuma, hanem a választás eredménye

⁹¹ Erre példaként említhetjük Ivánka Imrének már megválasztott képviselőként történő kivonulását Dunapatajból 1865-ben, amikor a díszmenetben hölgyek is részt vettek. A nők helyét és szerepét a közéleti-politikai események (választások, 1894-es Kossuth-szobor avatás, a századfordulót követő ellenzéki-egyesületi mozgalmak) koreográfiájában a későbbiekben is ez a kötött forma jellemezte. 1869 norma- és státuszrend elleni lázadása tehát ebben a vonatkozásban is egyedülálló, és egyre kevésbé megismételhetővé vált.

⁹² *A fővárosi választások és a Deák-párt.* Pesti Napló, 1869. március 27. 1.

⁹³ *A „P. Napló” magán-táviratai.* Duna-Pataj, márcz. 19. Pesti Napló, 1869. március 19. 4.

⁹⁴ *Követválasztási tudósítások.* Kalocsa, márcz. 22-én. *Hazánk*, 1869. március 25. 2.

⁹⁵ Az 1869 közepén megszűnő, rövid életű lap szerkesztője Ivánka Imre és Podmaniczky Frigyes volt.

⁹⁶ *Nyíltlevel Rákóczy János Pestmegye főjegyzőjéhez!* *Hazánk*, 1869. február 23. 1.

⁹⁷ *Válasz Ivánka Imre barátom nyílt levelére.* *Hazánk*, 1869. február 23. 1.; *Rákóczy János úr által felkérteünk a következő nyilatkozat közlésére.* *Hazánk*, 1869. március 5. 2. Mindehhez képest Rákóczy János a tárgyilagos vármegyei hivatalviselő szerepében elhatárolódott a szalonképtelen csoportoktól, s főjegyzői utasításban rendelte el: „...a kihágások forrása köztudomásúlag a megye szerte nagy mérvben gyakorolt etetés, itatás és pénzbeli vesztegetés [...] az ingyenes etetés és itatás végett nyitott használatba vett kocsmákat és sátrakat haladéktalanul bezárassák, borokat és pénzeket lefoglalják.” *Hazai közügyek.* Magyar Ujság, 1869. március 12. 2246.

⁹⁸ A „communistikus tendenciák” dunapataji megjelenése nem sokkal a választások után a képviselőház május 28-i ülésén is téma volt. Ivánka ekkor nem bocsátkozott részletekbe, és a község nevét sem ejtette ki. Simonyi Ernő azonban megnevezte Dunapatajt. A jelenséget Ivánka egyébként az úrbéri viszonyok „néhány nap alatti” felszámolásával, annak befejezetlenségével, valamint az edukáció hiányával hozta összefüggésbe. A ház íratlan szabályainak megfelelően meglehetősen visszafogottsággal, a politikai korrektség gesztusaival felmentette a közvetlenül a mandátumvesztése után még éppen általa kárhoztatott Szélbali „jellemtisztá vezérférfiit”, a helyzet orvoslásának módjaként pedig liberális reformer beállítottságával összhangban a „jóakarátú felvilágosítást” jelölte meg. *Képviselőházi Napló*, 1869. I. 1869. május 28. 245–246.

ellen óvást benyújtóknak a kalocsai Gajáry Antal nevével fémjelzett csoportja is.⁹⁹

A sokszínű negyvennyolcas diskurzusban megfigyelhető volt egy szemantikai fordulat is. A kecskeméti kortárs kampánynyelvben „az urak ellen pártot szervező”¹⁰⁰ plebejus-negyvennyolcasok kapcsán keletkezett az egymást gúnyoló felek (’67-esek és ’48-asok) megnevezésére a *tokra–mokra* ellentétpár, amely az arisztokrata–demokrata szembenállást¹⁰¹ fejezte ki. Mindez, amint már a fogalompár kecskeméti genézise során is megállapítható, túlmutat a pusztai közjogi szembenálláson, tekintve az egymással is nehezen „kiegyező” negyvennyolcas árnyalatok egyidejű jelenlétét. Még inkább igaz ez a tárgyalat dunapataji esetben: Ivánka és Rákóczy fentebb idézett megyegyűlési vitája során balközépként, tehát az ellenzék tagjaként Ivánka visszautasította nemcsak a kormányzat, de a „faluzni nem járók” védelmében is az *arisztokratikus* jelzést. Ez az oppozíció baloldali diskurzus nyelvhasználatában még inkább a plebejus konnotációt tolta előtérbe, így a két személy, illetve csoport szembenállása a paraszti, illetve „nagyúri” ellenzékiesség közötti különbségként jelent meg: „Nekünk ugyan sohasem volt ínyünkre Ghyczy meg Tisza urak oppozíciója. Mert hát »nagyúri« oppozíció ez is, semmi más” – olvashatjuk *A Nép Zászlójában* megjelent, pataji választók (?) által jegyzett levélben.¹⁰²

Az 1869. március 18-án megtartott választáson a dunapataji választójogi kerületben Ivánka Imre ugyan jelentős számú, 1114 voksot kapott, az 1806 szavazatot elnyerő Rákóczy Jánossal szemben azonban így is alulmaradt.¹⁰³ A szembenálló táborok vezetői a társadalmi eszkalációt és az azzal járó politikai felelősséget kerülve igyekeztek híveiket az egyetértés „hazafiúi” retorikai közösségébe (vissza)terelni. Rákóczy a következőképp szólította meg a táborát: „... méltóztassanak mindazt, ami a két párt választóit egymás ellenében ellenszenves érzelmekkel töltötte el [...] feledni – s egymásnak a szabadság, egyenlőség és testvériség

⁹⁹ *Irányi Dániel úrnak a „Magyar Ujság” 71-dik számában megjelent visszautasítására, válaszom.* (Ivánka Imrétől – T. L.) *Hazánk*, 1869. március 31. 1.

¹⁰⁰ *A földművelési vita. A képviselőház ülése. Budapest, március 12.* Budapesti Napló, 1900. március 13. 2. Az Asztalos demokrata körszervező tevékenységét jól ismerő Madarász József emlékeztetett arra, hogy a tokra–mokra ellentétpár a kecskeméti közbeszéd terméke volt (használatát azonban nem maradt lokális). Ezt alátámasztja, hogy korabeli – 1868–1869 körüli – említései is nagyobb részt kecskeméti orgánumokhoz kötődtek.

¹⁰¹ Szabó Dániel a közjogi vita tengelyére helyezte az ellentétpárt, a demokrata kifejezés használatáról a következőt állapítva meg: „...a terminus az első időszakban a kiegyezési rendszer egészének közjogi – s ez esetben nem pusztán az államjogi viszonyt értve alatta – kritikáját, később egyértelműen a tömegtársadalom konfliktusaira való reagálást jelent. [...] Közvetlenül a kiegyezést követően a demokrácia kifejezés mindkét magyar ellenzéki párt szókincsének integráns része: mind a kettő használja ezt programjában, valamint 1869-es választfelirati javaslatában is.” A tokra–mokra kifejezést használó közeg és a jelentéstartalom-módosulás példájára hozzátette: „...a mokra kifejezést a korakban a nem szélbali jobb körökben kimondottan pejorative, szinte a »bunkó« szinonimájaként használták.” Lásd: Boros – Szabó: *Parlamentarizmus Magyarországon*, 23.

¹⁰² *Válasz egy méltatlan támadásra.* *A Nép Zászlója*, 1869. április 10. 170. Még a Madarász-orgánum szerkesztőségének is túl radikális volt az „erős hangon írt” pataji levél, távolságot tartva leszögezték: „Nem tudjuk mit ért t. elvtársunk e szó [a szerkesztői megjegyzés a „nagyúri” kifejezésre utal – T. L.] alatt? Ismerünk mi sok »urat«, akik szível-lélekkel 48-asok, s igazán pártolják a nép ügyét.”

¹⁰³ *A „Magyar Ujság” magántávsürgönyei.* *Magyar Ujság*, 1869. március 21. 2279. A választás egyébként a kiegyezés művének politikai letéteményese, az abszolút többségét megőrző (a mandátumok 59%-át megszerző) Deák-párt győzelmével végződött. A törvényhozás második, mérsékelt ellenzéki ereje a Balközép Párt lett (116 mandátum, 27%), míg az 1848-as Párt 41 képviselői helyet (9%) szerzett. Boros–Szabó: *Parlamentarizmus Magyarországon*, 137.

nevében baráti jobbot nyújtani.”¹⁰⁴ A választást megtámadó Gajáry-csoport pedig a képviselőháznak címezett levélben önmérsékletet és társadalmi felelősségvállalást hangsúlyozva állt el végül 1869 májusában a további vizsgálattól: „... a párti surlódás ne hintse a hazafiak közt továbbra is szét a viszály és egyenetlenség veszélyes magvát.”¹⁰⁵

Egészen másféle érdekek mentén, eltérő hangsúllyal kommunikált a kerületet, így a választói közösségét elhagyó Ivánka Imre, aki a bukásáért a „socialis mozgalmat” okolta: „Vegyétek önök [...] köszönetem ragaszkodásukért, melyet a nyers tömeg valódi rémuralma alatt is azon elvek iránt tanúsítottak, melyek hirdetői közé sorozom én is magamat. [...] önmagát 1848-as pártnak nevező szélsőbal, semmi nemű eszköztől nem retten vissza céljainak előmozdításában, [...] Én a duna-pataji választókerület képviselője [...] nem leszek soha többé¹⁰⁶ [...] sorakozzanak idejekorán más név körül, hogy megmenthessék Pestmegyét, a solti járást és a dunapataji választókerület közönségét azon nem irigylendő emléktől: itt aratott első győzelmet azon socialis mozgalom, mely sirjába vezette a magyart!”¹⁰⁷

Földváry Mihály járási főszolgabíró¹⁰⁸ riposztjában lényegbe vágó módon rávilágított az összeháró ’48-as vármegyei és helyi elit hatalmi érdekeire, a kiválasztódás ezeket segítő mechanizmusára, a „funkcionális” radikalizmus mibenlétére: „E járás nem akar, nem akarahat sem forradalmat, sem földosztást [...] Emlékeztetem Ivánka urat, hogy 1861. és 1865-ki választása alkalmával nem kevésbé tartottak tűzköves beszédet mint most, - csak hogy akkor mellette és most ellene! [...] Rákóczit már múlt évi novemberben, dunapataji értelmes-birtokos gazdák léptették fel, kik bizony a földosztás otromba képtelensége felől épp úgy megvannak győződve, mint Ivánka úr velem együtt.”¹⁰⁹

Kiegészítő polgárok – önreprezentáció és konformizmus

A dualizmus korszakát megnyitó választás során mutatkozó fokozott várakozás és aktivitás háttérben ott munkált, hogy az elvűnek tekintett negyvennyolcasság eszméje ekkor még töretlen erővel hatott. Helyben megalapozta ezt, hogy a választójogi szabályozás korlátai mellett is csaknem a teljes ’60-as évtized során ’48-hoz hasonlóan stabilan kiugró volt (16–19 százalék) a választói névjegyzékbe vételi arány. 1869-ben az új rendszer formálódó

¹⁰⁴ DHNGY PMA Rákóczy János pataji választókhöz intézet felhívása. 1869. június 1.

¹⁰⁵ MNL OL K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok. A Gajáry-csoport képviselőházhoz intézett levele, 1869. május.

¹⁰⁶ Ivánka Imre valójában 1881-ben szabadelvű párti képviselőként a ’60-as évektől eltérő konstellációban egy ciklus erejéig visszatért a dunapataji választókerületbe, ahonnan azonban 1884-ben – 1869-cel ellentétben – már csendben és szinte észrevétlenül távozott.

¹⁰⁷ *A duna-pataji kerület Ivánka-párti tisztelt választóihoz!* Politikai Ujdonságok, 1869. március 31. 148.

¹⁰⁸ A Földváry Mihály és Ivánka Imre közötti kapcsolat (és vitahelyzet) szemléltette a csoporttudat erejét. Annak ugyanis hangsúlyos elvi alapja, az összetartozás liberális reformer ellenzéki magatartáson túli alapélménye a megyei közéletben és az országos politikában való működéshez egyaránt erős morális alapot adó ’48-as múlt volt. A közjogi kérdések mentén elinduló pártosodás, az esetleges választókerületi szembenállás vagy vitahelyzet nem erodálta okvetlenül vagy tartósan ezeket a kapcsolatokat. Ivánka Imre, valamint a régi municipalista és ’48-as nemzetőrvezető Földváry Mihály esetében is az összetartó tényezők bizonyultak tartósabbnak (ráadásul mindketten aktív részesei voltak az ágostai evangélikus egyházi életnek is). Így a fenti vitahelyzet nem gátolta későbbi (a Duna-gőzhajózás területén megvalósuló) üzleti és (balközép) pártbéli együttműködésüket.

¹⁰⁹ *Alaptalan támadás nem várt helyről.* Magyar Ujság, 1869. április 7. 1.

ellenzéke még országosan komoly alternatívát nyújtott a kormánypárttal szemben,¹¹⁰ a ki-egyezés műve nem tűnt alkotmányosan kikezdetlennek.

A mezőváros alacsonyabb státuszú, a közéletben ugyanakkor aktív zsellér és iparos csoportjainak kötődése '48-hoz részben abból eredt, hogy meg szerették volna haladni a társadalmi állásukat meghatározó vagyoni adottságokat és státuszkorlátokat. Ugyanakkor ki voltak téve annak a nyomásnak, amelyet a '48 nimbuszát működésük igazolásaként, hatalomtechnikai értelemben használó megyei-járási-községi autoritások gyakoroltak rájuk. Mindez azt mutatta, hogy mezővárosi kontextusban 1848 politikai hagyatéka nem számolhatta fel a rendi hierarchia befolyását, sőt mintegy eszközeként belesimult abba. A paraszti társadalomban csak erős korlátokkal és mérsékelten tudott érvényre jutni 1848 demokratizáló, polgárosító tartalma.

Bár a haladást, a művelődést és az alkotmányosság ügyét összekapcsoló kommunikáció valóban a polgárosodás ambícióját élte, a megörökölt és párhuzamosan ugyancsak tovább élő társadalmi normák következtében egyfajta *félpolgáriként* leírható magatartásminta és attitűd született. „Félpolgári” volt abban az értelemben is, hogy maga a „polgári” fogalom is politikailag terhelt közvetítődött a közösség felé. Így szinte szükségképpen oldódott fel és értelmeződött át a politikai polarizáltságban és a csoportdichotómiában. A fogalom végül az egyleti egyesüléssel létrejött, gazdaelit által dominált 48-as Polgári Körben, tehát az elit felé gravitálva találta meg (szimbolikusan is a „'48-as” fogalommal összekapcsolódva) természetes helyét a helyi társadalmi értelmezési keretben. Ezzel a hagyományos struktúraalkotó tényezők közé épült és kapott egyfajta rendies, statikus jelentést.

A '48-as ellenzékiesség ellentmondásos politikai gyakorlatairól egy másik metszetben, a politikai elit szintjén éppen Ivánka Imre fogalmazott meg véleményt. A vele egy politikai közösségből indult Függetlenségi Párttól ismételt dunapataji képviselővé választásakor, 1881-ben így vélekedett: „Mi nem mondhattunk le álláspontunkról, de vajon megmaradt-e a függetlenségi párt és a 48-asok ott, ahol 1867-ben állottak? E párt, amely 67-ben a koronációról hallani sem akart, hanem azalatt kocsikázni ment, Rákóczi és Bocskai utódjának vallja magát, egyszersmind Őfelsége és az uralkodóház iránti hűséget hirdeti, a mellett azonban az intransigens kormányzónak is hódol [...] a trónbeszéd megfogalmazására és az udvari ünnepélyekre felmegy a királyi várakba, amellet Turinból irat magának leveleket és hirdeti azokat is. Ez talán következetesség?”¹¹¹

Ivánka világosan, bár jó egy évtizeddel korábbi dunapataji tapasztalataira is utalva indulatoktól sem mentesen fogalmazza meg a függetlenségi ellenzék ambivalens helyzetét, amely egyidőben volt a rendszer alkotóeleme, s tett azt tagadó gesztusokat, egyaránt áldozva a tényleges és spirituális uralkodónak.¹¹²

Miképpen nyilvánult meg ez utóbbi a helyi közösség szintjén? A közjogi ellenzékiesség alapját adó függetlenségi eszme befogadását helyben is kettősség jellemezte: a forradalom és Kossuth kultuszának a paraszti tárgykultúrában is megjelenő „kegyszerei”, rítusai széles körű azonosulást kínáltak. Másfelől mindez már nem kérdőjelezte meg a paraszti társadalmi rangsort, sőt konzerválta a domináns csoportok helyzetét. Ezzel összefüggésben, mint az 1880-as évek egyik március 15-i ünnepének szertartásrendje is mutatja, a helyi társadalomban is leképeződött a függetlenségi politikai elit konformizmusa: „...az uralkodóval kibékült

¹¹⁰ Boros–Szabó: *Parlamentarizmus Magyarországon*, 137.

¹¹¹ Ivánka: *A Dunapataj-i kerület*, 7.

¹¹² Gerő: *Képzelt történelem*, 58. Az állam polgára pedig még kevesebb kötöttséggel, még szabadabban bútorozhatta be társadalmi és közéleti mikroterét a Kossuth-kultusz díszítőelemeivel és kegytárgyaival.

nemzet tagjai vessék mélyén szívéukbe [...] »szabadság, egyenlőség, testvériség« valódi értelmét s azok szerint élve s végezve hazafiúi kötelmeiket, legyenek hű fiai e hazának. [...] éltetve az alkotmányosan uralkodó magyar királyt, hű tanácsadóit s a hazát, lelkes »éljen«-zések között lépett le az emelvényről. [...] a dalárda elénekelve a »Marseillaise«-t a lelkes közönség rázendítette a »Szózat«-ot az »éljen a haza« üdvkívánattal s a cigányzenekar »Rákóczi induló« lelkesítő hangjai mellett szétoszlott”.¹¹³

Ez az ambivalencia azonban tovább szövődött: a társadalom politikai-részvételi reprezentációja a képviselőházi választásokat tekintve drámaian csökkent. Az 1860-as évek mezőgazdasági válsága és a következő évtizedben is gyakran szélsőséges időjárás¹¹⁴ a realgazdasági krízishelyzetet mélyítő deflációs pénzpolitikával karöltve az 1870-es évekre súlyos következményekkel járt. A parasztgazdaságokat sújtó válság¹¹⁵ hatására – az 1874-es választójogi törvény nyomán – az adóhátralékosok kiszorultak a választók közösségéből,¹¹⁶ ami főképp a szellérek és a jövedelmüket a csekély földbirtokból kiegészítő iparosok szélesebb rétegeinek részvételét tette lehetetlenné a politikai életben. Amint egy 1876 tavaszán rendezett helyi képviselő-testületi ülésen elhangzott: „Pataj város¹¹⁷ határában már több évek óta tartó elemi csapások folytonos [!] rossz termések a népet anyagilag annyira megrontották, s annyira elszegényítették, hogy az a már úgy is a legnagyobb mértékre felcsigázott adóját sem képes fizetni....”¹¹⁸

Egy magát „48-as polgárként” meghatározó helyi levelező az elvi opposíció helyett a községi társadalom megrendült egzisztenciájú tagjaként bírálta a kormányzatot 1874 tavaszán: „...vidékünkön harmadik évben küzdünk az inséges évek súlyos terheivel [...] határunkat 1872-ben a jég egészen elverte, 1873-ban pedig a rossz termés, jelenleg pedig a fagy okozta károk teljesen tönkre tették s a kereskedést, a kézműipar pang, termésre nincs kilátás, de van adófelelmes újabb terhek rovása.”¹¹⁹ A fent említett törvény hatályba lépése éppen ezt a létfeltételeiben, gazdasági lehetőségeiben romló helyzetű réteget vonta ki a választók közül. 1875-re már drámai mértékben, 397-re esett vissza a névjegyzékbe felvettek száma.¹²⁰ Ezek

¹¹³ *Március 15-ke*. Mohács és Vidéke, 1886. március 21. 2.

¹¹⁴ Mindezzel részletesebben a jelen írás előzményeit taglaló tanulmány foglalkozik. Lásd: Toldi: *(Fél)polgárok hadiállapotban*, i. m.

¹¹⁵ MNL BKVL IV. 320. b 1. Az 1866. augusztus 31-én tartott városi választmányi tanácskozmány jegyzőkönyve. A helyi lakosság vetőmaghiányának orvoslására mindenesetre ekkor mintegy 13 000 forintba lett volna szükség, amelyből mindössze 5000 forintot biztosított a kormányzati hitelkeret. A szorult helyzetben a helyi választmány a községi bírót 4000 forint kölcsön felvételével bízta meg a pesti nagy takarékpénztárból, amelynek fedezetéül a város ingatlanvagyonát ajánlották.

¹¹⁶ 1874. évi XXXIII. tc; az adóhátralékosok kizárásáról szóló rendelkezést majd az 1899. XV. tc. helyezte hatályon kívül.

¹¹⁷ Dunapataj lehetőségei nem biztosították a rendezett tanács felállítását, így az I. községi törvényként ismert, a mezővárosi kiváltságokat megszüntető 1871. évi XVIII. törvénycikk értelmében városi státuszáról le kellett mondania. Erről azonban a helyi közbeszéd, sőt maga az igazgatás sem vett tudomást, továbbra is városként hivatkozott Dunapatajra. A státuszfolytonosság jegyében egészen a századfordulóig az archaizáló, „PATAI VARAS: PÖTSETI: ANNO: 1704” körirattal ellátott pecsétet használták a képviselőtestületi közgyűlések jegyzőkönyvének hitelesítéséhez. Lásd: Lakatos – Schill: *Adatok Pataj mezőváros pecsétjéhez*, 7.

¹¹⁸ MNL BKVL IV. 320. b 2. d. Az 1876. május 20-ai képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve.

¹¹⁹ *Eredeti levelek. Duna-Pataj, ápril 30.* Magyar Ujság, 1874. május 3. 2.

¹²⁰ MNL BKVL IV. 320. c 25. Országgyűlési választói névjegyzék 1875. Ekkortól a teljes korszak végéig, tehát az 1910-es általános országgyűlési választásokig – többszöri visszaeséssel, illetve stagnálással tarkított lassú növekedés nyomán – sem érte el az ezer főt. Az abszolút csúcsot egyébként az 1872-es voksolás előtt jegyzékbe vett 1045 fő jelentette.

a feszültségek a paraszti társadalmon belül az egyes csoportok egymáshoz való viszonyában is éreztették hatásukat. A csoportok közötti mentalitásbéli differenciát a politikai elkötelezettségben is megnyilvánuló morális különbségtételként értelmezte a '48-as központi lap, a *Magyar Ujság* egyik olvasói levele 1875-ben. Az írás, amely kipellengérezte a „tipikus”, elvszerűséget nélkülöző jobboldali választót, a politikai megosztottság felszíne mögött társadalmi feszültségeket is sejtetni engedett: „Ilyen hadlérozó [alkudozó] lehet Sz., aki »Népúj-ságnak« 9-ik számában kiáltoz, s elmondván, hogy városunkban sokan elveszték a választási jogukat, ily gyönyörű hadlérozásba tör ki: »miért nem küldtek a 48-as urak pénzt adónk lefizetésére« [...] Látszik, hogy nagyon elsenyvedt már egy év óta, mivel potyára szert nem tehetett, s még hozzá valószínűleg kimaradt a választók sorából is, s így búsul – hogy vége a potya eszem-iszomnak, melyre tátotta száját, s a lélekvásárló jobboldalnak így kész szavazó gépe sem lehet többé.”¹²¹

Ivánka Imre személyét pályája jó részében körüllegte az a sajtó által is élezett ellentmondás, amely a '60-as évek második felétől társult közéleti működéséhez és megítéléséhez. Jellemző, hogy még a *Vasárnapi Ujság* addigi pályáját összefoglaló, alapvetően méltató írása is 1880-ban – valószínűleg tudattalanul – ezt a képet erősítette: „Pártjának, a régi balközépnek pártszenvédelme soha el nem ragadta. Tárgyilagosabb opposíció senki nem volt, még Ghyczyt sem véve ki, mint ő. A fúzió őt is a kormánypártba sodorta, de most sokkal hevesebb védője Tisza Kálmánnak és politikájának, mint balközépi korában volt, s most gyakrabban fölveszi a kesztyűt az ellenzékkel szemben, mint hajdan a Deákparttal szemben.”¹²²

A '48-as ügy mibenléte, annak korabeli (nemzeti-honvédelmi) képviselhetőségének dilemmái Ivánka személyén keresztül is megvilágításba kerültek. A honvédelem ügyéhez fűződő nemcsak szakpolitikai, de emocionális kapcsolata mindvégig megőrzött valamit az 1848-as szabadságharchoz való kötődéséből, azzal együtt is, hogy Tisza Kálmán oldalán a mérsékeltek táborába való betagozódása kormánypárti képviselővé válásáig (1875) folyamatos volt. Honvédegyleti alelnökké választása előtt, mint láthattuk, szinte a kiegyezés másnapján tanúbizonyságát adta az uralkodóhoz való feltétlen lojalitásnak, s az egyleti életben is az igazodás politikáját képviselte. Már Balközép párti ellenzéki alelnökként is a kormányzat felé húzott azzal, hogy javasolta, a „rég” honvédek mozgalma elégedjen meg a segélyezési ügyekkel.¹²³ 1869. augusztusi elnökké választásától ugyanezt a politikát folytatta. Képviselőházi szerepléseiben ugyanakkor a magyar nyelvű tisztképzés Ludoviceumban történő mielőbbi elindításának egyik legfőbb szorgalmazója volt.

Közéleti énjének e kettőssége, a politikai csoportok közötti közvetítési kísérletei olykor az (ellenzéki) kortársakat is mehökkentő kompromisszumos javaslatok formájában mutakoztak meg. Ezek egyike éles parlamenti és sajtópolémia tárgya lett: indítványozta, hogy a várbéli honvéd-émlékmű 1892. novemberi avatásával egyidejűleg koszorúzzák meg a budavári osztrák parancsnok, a pesti Duna-sor épületegyüttesét indokolatlanul szétlövető Heinrich Hentzi Várban lévő szobrát is.¹²⁴ A felkorbácsolt indulatokat jól érzékelteti, hogy az

¹²¹ *Dunapataj, március 7.* Magyar Ujság, 1875. március 12. 1. A sajtócikkben hivatkozott cikk a Luga László egri érseki nyomdaigazgató által szerkesztett Egri Népújság 1875. március 4-i számának 72. oldalán jelent meg.

¹²² *Országgyűlési képek.* Vasárnapi Újság, 1880. április 18. 250.

¹²³ Farkas: „Régi honvédek”, 1034.

¹²⁴ Gerő: *Ferenc József*, 167.

egykori honvédezredes ötletét Heckenast György függetlenségi és '48-as képviselő nemes egyszerűséggel „az osztrák kegyhajhászat posványába való süllyedésnek”¹²⁵ minősítette.

A kompromisszumkereső, de konzekvens működésre törekvő politikusi magatartás érvényesülését nem könnyítette meg, hogy éppen a szuverenitás szimbólumaként értelmezett hadsereg volt az egyik terület, ahol Ferenc József hatalmának abszolutisztikus jellege kiteljesedhetett. Ez a nehezen feloldható kettősség kísérte végig az 1895-ben főrendiházi tagságot kapó Ivánka Imrét pályáján, hogy alig több mint egy évvel a főrendiházi kinevezés uralkodói kegye után koporsóján a honvéd ezredesi csákójával, kardjával és tábori övével induljon utolsó útjára.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Dunapataji Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény Pataji Múzeum Archívuma (DHNGY PMA)

„A 48-as polgári kör fennállásának 50 éves jubileuma alkalmára” szerkesztett történeti összefoglaló. 1911.

Rákóczy János pataji választókhoz intézet felhívása. 1869. június 1.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár (MNL BKVL)

IV. 320. a 3./ 39. d. Dunapataj mezőváros feudális kori iratai. Követválasztási iratok 1848. Választói képességgel bírók névsora, valamint Választási jegyzőkönyv a listákkal. 1848. június 28.

IV. 320. b 1./ 2. d. Dunapataj mezőváros polgári kori iratai. Országgyűlési választói névjegyzék 1861.

IV. 320. b 1. Dunapataj mezőváros polgári kori iratai. Az 1865. december 30-ai városi közgyűlés jegyzőkönyve.

IV. 320. b 1. Dunapataj mezőváros polgári kori iratai. Az 1866. augusztus 31-én tartott városi választmányi tanácskozmány jegyzőkönyve.

IV. 320. b 2. d. Dunapataj mezőváros polgári kori iratai. Az 1876. május 20-ai képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve.

IV. 320. c 25. Országgyűlési választói névjegyzék 1875.

IV. 320/b. 2 d. Dunapataj mezőváros polgári kori iratai. Legelőelkülönítési per iratai 1858–1862. A dunapataji földes gazdák és házas zsellérek között zajló legelőelkülönítési perben létrejött 1862. július 4-ei egyezség.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltár (MNL PVML)

XV. 32.c. 140. d. Pest Megyei Levéltár anyagáról készült mikrofilmek 1302–1990. Pest-Pilis-Solt vm. kis- és közgyűlési jegyzőkönyvei 1912/1839.

IV.252.a. Pest-Pilis-Solt vármegye Bizottmányának iratai (1860–1861). Jegyzőkönyvek (1860–1861). Az 1861. január 5-i tisztválasztó megyebizottmányi ülés jegyzőkönyve.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

K 150. 17663/1877. 600. cs. Belügyminisztériumi levéltár. Általános iratok (1867–1944). A dunapataji Kasino Egylet iratai. Az egylet feloszlásáról rendelkező 1877. március 28-i közgyűlés jegyzőkönyve.

K 2 1869–1872/7. sz. (27. cs.). Országgyűlési Levéltár. Rákóczy János megválasztása ellen benyújtott folyamodvány, és kapcsolódó iratok 1869.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár (HM HIM)

IV. 25. Abszolutizmus kori iratok, a Bach korszakban politikai szempontból megfigyelés alatt állt gyanús személyek nyilvántartási lapjai, 1850–1857. 68/24.

¹²⁵ Országgyűlés. A képviselőház ülése október 21. Pesti Hírlap, 1892. október 22. 3.

Nyomtatott források

- A Kalocsai Érseki Rom. Kat. Tanítóképzőintézet értesítője működésének 80. esztendejéről az 1935–36. iskolaévben.* Kalocsa, 1936.
- A magyar hadsereg, mint szervezendőnek képzei* Ivánka Imre. Pest: Osterlamm Károly, 1861.
- A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* Pest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1871.
- Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Szerk. Greguss Ágost. 4. kötet. Pest: Emich Gusztáv, 1867. (Képviselőházi napló, 1865. IV.)
- Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Szerk. Greguss Ágost. 11. kötet. Pest: Athenaeum, 1868. (Képviselőházi napló, 1865. XI.)
- Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Szerk. Greguss Ágost. 1. kötet. Pest: Légrády testvérek, 1869. (Képviselőházi napló, 1869. I.)
- Ábrányi Kornél: *Magyarország közléte az ezredik évforduló korszakában. 1. könyv. A király.* Budapest: Athenaeum, 1896.
- Ismerettár, a magyar nép számára,* 7. kötet. Pest: Heckenast Gusztáv, 1862.
- Ivánka Imre: *A Dunapataj-i kerület tisztelt választóihoz.* Budapest, 1881.
- Keményné Pintér Ilona: *Dokumentumok Dunapataj történetéből, 1698–1944.* Dunapataj: Dunapatajiért Közalapítvány, 2023.
- Madarász József: *Emlékirataim 1831–1881. Harmadik rész. 1859. október 3–1881. június 7.* Budapest: Franklin-Társulat, 1883.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 8. évfolyam,* 1889. Budapest: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1888.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* IV. kötet. Pest: Ráth Mór, 1853.
- Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig.* MNL Pest Vármegyei Levéltár honlapja. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/pest_megyei_leveltar/segedletek/pestmegyearchontologia_online_o.pdf (Utolsó letöltés: 2024. március 26.)
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 5. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1897.
- Toldy István: *Öt év története. 1967 – 1872.* Pest: Ráth Mór, 1872.
- A Hon,* 1865., 1866.
- A Honvéd,* 1868.
- A Nép Zászlója,* 1868., 1869.
- Borsszem Jankó,* 1868.
- Budapesti Közlöny,* 1868.
- Budapesti Napló,* 1900.
- Debreczen. A debreczen-vidéki „függetlenségi párt” közlönye,* 1878.
- Hazánk,* 1869.
- Kecskeméti Lapok,* 1868.
- Magyar Ujság,* 1867., 1869., 1871., 1974., 1875.
- Magyarország és a Nagyvilág,* 1866.
- Mohács és Vidéke,* 1886.
- Pesti Hírlap,* 1892.
- Pesti Napló,* 1865., 1868., 1869.
- Politikai Ujdonságok,* 1865., 1869.
- Sürgöny,* 1866.
- Ujság,* 1935.
- Vasárnapi Ujság,* 1868., 1880.

Szakirodalom

- Bona Gábor: *Az 1848-49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei*. Múlt és Jövő, 11. évf. (1998). 1. sz. 59–87.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest: Korona Kiadó, 1999.
- Farkas Katalin: „Névtelen félistenek” viszontagságai. *Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában*. Hadtörténeti Közlemények, 128. évf. (2015) 2. sz. 415–444.
- Farkas Katalin: „Régi honvédek” a kiegyezési rendszerben. *Az 1848-49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig*. Hadtörténeti Közlemények, 130. évf. (2017) 4. sz. 1017–1055.
- Farkas Katalin: *Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás színterei és korlátai a kiegyezést követő években*. Századok, 147. évf. (2013) 5. sz. 1293–1331.
- Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest: Novotrade Rt., 1988.
- Gerő András: *Képzelt történelem: fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest: Eötvös Kiadó – PolgArt, 2004.
- Kozári Mónika: *Egy huszártiszt a főrendiházban*. Élet és Tudomány, 52. évf. (1997) 11. sz. 323–325.
- Lakatos Bálint – Schill Tamás: *Adatok Pataj mezőváros pecsétjéhez és címeréhez*. Pataji Forrás, 8. (a Pataji Hírlap melléklete, 2021. április) 1–8.
- Márkus István: *Polgárosodó parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével*. Budapest: Dinasztia Kiadó, 1996.
- Pálmány Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest: Magyar Országgyűlés, 2002.
- Pók Attila: A határozati párti, a balközépi sajtó. A Hon. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. II/1. 1848–1867. Budapest: Akadémia Kiadó, 1985. 639–648. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SajtoTortenet-a-magyar-sajto-tortenete-1/a-magyar-sajto-tortenete-iii-1848-1867-1253/509a-hatvanas-evek-sajtoja-1860-1867-1863/611iii-a-hatarozati-parti-balkozepi-sajto-1993/1-a-magyar-sajto-1860-1865-1994/> (Utolsó letöltés: 2018. október 7.)
- Pölöskei Ferenc: *Az 1868-as alföldi parasztmozgalom*. Századok, 90. évf. (1956) 4–6. sz. 617–656.
- Pölöskei Ferenc: *Deák Ferenc a kiegyezési tárgyalások idején*. Kisebbségkutatás, 12. évf. (2003) 3. sz. Tanulmányok Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára. 524–535.
- Ruszoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868*. Budapest: Püski Kiadó Kft., 1999.
- Schill Tamás: *A dunapataji Kossuth-szobor*. Dunapataj: Pataji Múzeum, 2007.
- Spira György: *A tehetetlen kor*. Valóság, 4. évf. (1948) 7. sz. 532–553.
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján*. Budapest: Akadémia Kiadó, 1967.
- Szabó Dániel: *A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke*. Történelmi Szemle 34. évf. (1992) 3–4. sz. 199–230.
- Tinku-Szathmáry Balázs: *Fúziótól „fúzióig”*. *Az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság története érdekcsoportok, piacok és a kormányzati politika viszonyrendszerében*. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2023 – Városi gazdálkodás – üzleti kooperáció*. Budapest: Hajnal István Alapítvány, 2023. 183–220.
- Toldi Lóránt: *Ellenállók... Politika és paraszti társadalom egy dunamelléki községben (1848–1920)*. In: Schill Tamás (szerk.): *Dunapataj a 19–20. században*. Dunapataj: Dunapatajiért Közalapítvány, 2016. 11–274.
- Toldi Lóránt: *(Fél)polgárok hadiállapotban: Ivánka Imre volt 48-as honvédtiszt és választói az 1860-as évek elején*. Századok, 157. évf. (2023) 4. sz. 733–760.